

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет філології

Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему «**Говірка села Заріччя: фонетичний та лексико-граматичний
аспекти**»

Виконала: студентка II курсу

УМЛсо-21м групи

Спеціальності 014 Середня освіта

(українська мова і література)

Гнатюк Ю. В.

Керівник – доктор філологічних наук,

професор Барчук В. М.

Рецензент – кандидат філологічних наук,

професор Мельник Я. Г.

АНОТАЦІЯ

Гнатюк Ю.В. «Говірка села Заріччя: фонетичний та лексико-граматичний аспект».

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня “Магістр” за освітньою програмою 014 Середня освіта 014.01 Українська мова і література. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника Міністерства освіти і науки України. – Івано-Франківськ, 2023.

Магістерська робота присвячена дослідженню фонетичних та лексико-граматичних діалектних одиниць села Заріччя. У кваліфікаційній роботі розкрито поняття про теоретичні засади дослідження мінімальних діалектних одиниць. Визначено методи аналізу говіркових одиниць на різних структурних рівнях мови. Зафіксовано та описано унікальні фонетичні, лексичні, морфологічні та синтаксичні діалектні одиниці досліджуваного населеного пункту. Подано рекомендації щодо вивчення діалектизмів у шкільному курсі української мови.

Ключові слова: *діалект, говір, говірка, фонетичний аспект, лексичний аспект, морфологічний аспект, синтаксичний аспект.*

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІНІМАЛЬНИХ ДІАЛЕКТНИХ ОДИНИЦЬ: ГОВІР ТА ГОВІРКА	7
1.1 Теоретичні аспекти дослідження говірки як базової одиниці діалектного членування мови.....	7
1.2 Засади аналізу говіркових одиниць на різних структурних рівнях мови.....	15
1.3 Питання діалектології у шкільному курсі української мови.....	23
РОЗДІЛ 2.	
ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ СЕЛА ЗАРІЧЧЯ НАДВІРНЯНСЬКОГО РАЙОНУ	32
2.1 Фонетичні особливості говірки.....	32
2.2 Ядро власне зарічанських лексичних діалектизмів.....	38
2.3 Морфологічні ознаки говірки.....	58
2.4 Синтаксичні діалектизми говірки села Заріччя.....	61
РОЗДІЛ 3	
МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛУ З ДІАЛЕКТОЛОГІЇ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ	63
3.1 Методика вивчення фонетичних і граматичних діалектизмів: їх порівняння з літературною мовою.....	63

3.2 Особливості говіркових лексичних діалектизмів у зіставленні з літературними лексичними відповідниками.....	70
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	84
	ВИКОРИСТАНОЇ

ВСТУП

Сучасна діалектологічна наука досягла великих успіхів у відкритті цінного матеріалу, який фіксується у різноманітних наукових статтях, дисертаційних працях, монографіях та словниках. Великий потяг до вивчення діалектології у різних аспектах обумовлений низкою факторів. Одним з найперших з них є активація та пробудження національної свідомості українців, різноманітність діалектів, культурна специфіка українців, мовний розвиток, освітньо-культурний обмін та популяризації різнобарвності мовних одиниць і найголовніше – збереження культурної спадщини. Говірка є чи не найкращим та найяскравішим представником різновиду загальнонародної мови, що розширює шляхи для дослідження мовного відображення позамовної реальності. Це, безумовно, дає змогу розкрити всі особливості діалектної мови.

Зважаючи на вказані аспекти, українські науковці проводили безліч досліджень в галузі діалектології. До таких мовознавців належать С. Бевзенко, Й. Дзендзелівський, О. Мельничук, М. Трофимова, Г. Гримашевич, Ю. Шевчук, В. Німчук, І. Драган. І. Гайдай та інші, які зробили вагомий внесок в розвиток української діалектології.

Вивчення фонетичних, лексичних, морфологічних та синтаксичних діалектних одиниць становить неабияку цінність, адже дає можливість повного всебічного опису та фіксації діалектного матеріалу. Зокрема діалектного

матеріалу окремої говірки окремого села, яка в сучасних умовах підлягає розмиванню.

Деформація діалектної говірки яскраво спостерігається в теперішній час під впливом соціальних чинників до яких належить мобільність та переселення населення на території всієї країни. Слід вказати, що зі зростанням освіченості людей, зріс і рівень вживання української літературної мови і відповідно зменшується частота вживання діалектних слів. За таких умов важливим є зафіксувати, проаналізувати та зберегти діалектне мовлення і відокремити його від соціальних діалектів.

Актуальність теми дослідження. Аналіз та дослідження певних діалектів, говорів та говірок мають не лише мовний інтерес, а й дозволяє набагато глибше зрозуміти особливості історичного, культурного та національного розвитку окремої місцевості. Саме аналізуючи діалектні одиниці села Заріччя Надвірнянського району Івано-Франківської області, можна зробити висновки щодо кількості унікальних виразів, лексичних конструкцій та граматичних особливостей місцевої культури. Мовні зміни говірки можуть служити певними часовими маркерами, що вказують на умови та фактори, що мали вплив на мовний розвиток говірки певного періоду.

Вивчення говірки є важливим для розуміння такого явища як мовний контакт. В межах однієї місцевості може спостерігатися існування різних діалектів, що дає змогу вивчати взаємозв'язок між ними і розуміти процеси мовних впливів. Аналіз сучасних говірок демонструє, які мовні риси є актуальними і сьогодні. Говірки, що можуть містити архаїчні елементи мови, вказують на історичні та культурні процеси. Особливості мовленнєвого акту, такі як інтонація, паузи, акцент і т. д. можуть стати об'єктом для вивчення специфіки комунікації на окремій території.

Об'єктом дослідження є говірка села Заріччя в усіх її виявах.

Предмет дослідження – фонетичні, лексичні, морфологічні та синтаксичні мовні одиниці села Заріччя Надвірнянського району.

Матеріалом дослідження стали власні записи говірки, здійснені у селі Заріччя Надвірнянського району Івано-Франківської області, за спеціально укладеним питальником; збір матеріалу проводився в режимі питання – відповідь. Інформатори – корінні/некорінні мешканці с. Заріччя віком від 18 до 87 років.

Мета роботи – подати всебічний та повний опис говірки, а також здійснити комплексний аналіз фонетичних, лексичних, морфологічних та синтаксичних одиниць на матеріалі говірки села Заріччя. Для виконання цієї мети поставлені такі **завдання**:

- 1) зібрати та зафіксувати найбільш поширені та унікальні фонетичні, лексичні, морфологічні та синтаксичні одиниці, що притаманні селу Заріччя;
- 2) визначити, описати фонетичні одиниці, зокрема особливості системи вокалізму та консонантизму;
- 3) класифікувати та розподілити загальні назви лексичного рівня на лексико-тематичні групи;
- 4) дослідити та описати морфологічні та синтаксичні особливості говірки села Заріччя за найбільш поширеним вживанням в цій місцевості;
- 5) з'ясувати значення діалектних лексичних одиниць, виявлених в селі Заріччя;
- 6) дослідити етимологію, особливості творення діалектних одиниць ;
- 7) проаналізувати та описати інноваційні вправи для вивчення діалектизмів у шкільному курсі.

Мета і завдання роботи зумовили використання відповідних методів та прийомів дослідження: **описового**, що передбачає характеристику народного мовлення на всіх мовних рівнях, з описом її структурно-семантичних особливостей; **зіставного**, що полягає в порівнянні діалектних одиниць в

порівнянні з літературними відповідниками; **компонентного**, що дозволяє встановити семантику досліджуваних одиниць.

Джерелами дослідження є діалектні одиниці села Заріччя на всіх мовних рівнях. Весь матеріал, що ми використовували в нашому дослідженні, був зібраний за допомогою **експедиційного методу** та шляхом **анкетування та інтерв'ю**, також використано дані з краєзнавчих матеріалів села Заріччя Надвірнянського району Івано-Франківської області.

Теоретичне значення роботи полягає в апробації моделі опису матеріалу говірки окремого села.

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріал роботи можна використовувати при подальших описах історії села Заріччя, у вивченні діалектних одиниць мови мешканців цього населеного пункту. Також цей матеріал можуть використовувати вчителі-словесники на гуртках, а також цей матеріал можуть використовувати студенти філологічного факультету під час вивчення діалектології.

Апробація результатів дослідження Окремі положення магістерської роботи були апробовані у доповіді на звітній науковій конференції студентів ПНУ імені Василя Стефаника, яка відбувалася 05-09 квітня 2021 року. Цей матеріал доповіді надруковано в щорічному видавництві «ЕВРИКА – XXII 2021р. с.101-103».

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

У вступі обґрунтовано вибір теми, її актуальність, визначено мету і завдання роботи, предмет і об'єкт дослідження, методи та прийоми опрацювання матеріалу, теоретичне і практичне значення роботи і її структуру. У першому розділі «**Теоретичні засади дослідження мінімальних діалектних одиниць: говір та говірка**» викладено основи дослідження говірки, її особливості та відмінності від літературної української мови.

У другому розділі «**Особливості говірки села Заріччя Надвірнянського району**» окреслено основні положення та характеристики

фонетичних, лексичних, морфологічних та синтаксичних діалектних одиниць, що є притаманними для села Заріччя .

Третій розділ «**Методика вивчення матеріалу з діалектології у середній школі: традиції та інновації**» присвячено розгляду типових та інноваційний методів у підході до вивчення діалектних слів у шкільному курсі української мови.

У **висновках** узагальнено результати дослідження, здійснені у процесі аналізу говіркових особливостей села Заріччя Надвірнянського району Івано-Франківської області.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІНІМАЛЬНИХ ДІАЛЕКТНИХ ОДИНИЦЬ: ГОВІР ТА ГОВІРКА

1.1 Теоретичні аспекти дослідження говірки як базової одиниці діалектного членування мови

Говірки однієї області або цілого регіону можуть мати неповторні лексеми, що вирізняють її з-поміж інших говорів, і тим паче від літературної мови. Ці говіркові одиниці називаються локалізмами, що використовуються лише на певній території, на певному обширі і вони відсутні у загально-вживаній мові. Як зазначено в СУМ : « ГОВІРКА, и, ж. лінгв. Різновид загальнонародної мови, поширений на невеликій території. Місцеві говірки мають свою граматичну будову і основний словниковий фонд, принаймні на певних етапах свого розвитку, поки вони не розчиняться в загальнонародній, національній мові (Літ. газ., 7.1X 1950, 3).» [1, с. 100, Т.3].

Говірка, як різновид мови, має свої унікальні мови риси, які відрізняють її від літературної та загальноновживаної мови. До них належать фонетичні, лексичні та граматичні риси. Слід назвати також і лексичну образність, специфічний семантичний склад, говіркові словники та реєстри, а також особливості акценту носіїв певної говірки.

Досліджуючи відмінності між діалектизмами та унормованими варіантами української мови, мовознавець Б. Кобилянський представляє територіальні особливості, що лише притаманні говірці:

1. «діалекти, як продукт історичного розвитку, існують здавна в загальнонародній мові. Історія народних говорів тісно пов'язана з історією загальнонародної мови, а також з історією літературної мови;
2. місцеві діалекти підпорядковуються загальнонародній мові, яка завжди виступає як спільна ознака народу;
3. місцеві діалекти – це нижчі форми по відношенню до національної мови, як вищої форми;
4. діалект і мова (загальнонародна, літературна, національна) – поняття не тотожні;
5. наявність діалектів не заперечує, а підтверджує існування загальнонародної мови;
6. місцеві (територіальні) діалекти мають свою граматичну будову і свій основний словниковий фонд, які (як було відзначено) в основному не відрізняються від граматичної будови і основного словникового фонду загальнонародної мови;
7. місцеві діалекти обслуговують народні маси, звичайно, кожний на своїй обмеженій території;
8. деякі місцеві діалекти на певному етапі історичного розвитку можуть лягти в основу національної мови, коли вона починає формуватися; місцеві діалекти можуть в певних історичних умовах (у випадку розпаду єдиної загальнонародної мови) дати початок утворенню окремих самостійних мов» [38, с. 15].

Вивчення теоретичних аспектів дослідження діалектних одиниць значуще для лінгвістики. По-перше, це дозволяє нам збагнути, якою є широка різнобарвність лінгвістичних форм у рамках однієї мови.

По-друге, вивчення особливостей діалектного мовлення сприяє виявленню співвідношення між мовними формами та їх географічним розподілом. Це вказує на походження діалектизмів, їхнє вживання в одному селі та їхню розповсюдженість до іншого. Ці дослідження дають нам зрозуміння, які існують мовні зв'язки та еволюційні процеси на окремій місцевості.

Вивчення аспектів дослідження діалектних одиниць має практичне значення, адже завдяки цим знанням можна, а головне слід проводити різноманітні лінгвістичні дослідження та літературні вечори. Збір, аналіз та поширення такого матеріалу слугує збереженню культурної спадщини, що є надзвичайно важливим для відстоювання своєї ідентичності. Маючи історичні дослідження говірок окремих населених пунктів, нам важливо сприяти їхньому розширенню та популяризації. Як зазначається в праці «Українська діалектологія: витоки та перспективи»: «На збиранні лексики з уст народу, виявленні мовних особливостей у говірках, з'ясуванні походження діалектних явищ увагу зосередили діалектологи Академії наук України. 1918 – 1933 рр. стали періодом розгортання наукових досліджень українських діалектів: Діалектологічна комісія ВУАН під керівництвом А. Ю. Кримського координувала діалектологічні дослідження в усій Україні.» [39, с. 93].

Визначення поняття «територіальні аспекти дослідження діалектів» є важливим етапом при дослідженні говіркових одиниць, оскільки саме аспекти є центральним фокусом дослідження, слід проаналізувати різні підходи щодо їхньої дефініції.

Дослідження діалектизмів з географічного підходу дають змогу виявити лінгвістичні відмінності, які проявляються на всіх мовних рівнях на відповідній території. Насамперед, географічне розташування окреслює взаємозв'язки та взаємодію між прилеглими територіями. Люди, які мешкають на місцевостях, що розташовані поруч, зчаста спілкуються між собою та обмінюються мовними особливостями, перехоплюючи або ж не застосовують їх. Майже завжди це спричиняє появу спільних мовленнєвих одиниць або відмінностей у колі людей певної говірки.

До того ж, природні особливості місцевості, такі як гори, річки та моря можуть відбиватися на відокремленості певної зони та формуванні мовних груп. До прикладу, гірські райони можуть мати свої унікальні лексичні та фонетичні особливості через обмежений контакт з іншими регіонами. Природні особливості можуть створювати бар'єри для міграції населення та обміну культурними впливами, що сприяє збереженню та розвитку мовних особливостей.

Також, кліматичні умови та природні ресурси можуть мати вплив на лексичний склад мовлення. Наприклад, в районах з розвинутою сільськогосподарською діяльністю може бути більше лексичних варіантів, пов'язаних з рослинним світом та сільськогосподарськими заняттями. Або в районах з морським узбережжям можуть існувати унікальні слова, що відносяться до рибальства та морської життя.

Таким чином утворюється так звана географічна лексика, яка, на думку Т. Беценко, «тим цікава і цінна, що є творінням народного генія, результатом багатовікових спостережень наших пращурів над навколишньою природою, і не тільки спостережень, а й цілеспрямованого використання та зміни природних явищ на основі пізнання їх закономірностей» [5, с. 42].

Українські дослідники в галузі діалектології та лінгвістики виявляли інтерес до географічного підходу у вивченні діалектних одиниць. До них належать О. Потебня, І. Огієнко, В. Нимчук, Є. Тимченко, А. Терещенко, Й. Рудницький, та інші. Вони зробили значний внесок у вивчення діалектних слів.

Інший підхід зосереджений на соціокультурних аспектах. Він містить розгляд соціальних та культурних факторів, що мають пряме відношення до формування та розподілу лексичного складу мовлення мешканців окремої місцевості.

Групи індивідів, які проживають на відмінних географічних областях, розвивають власну унікальну культуру, традиції, спосіб життя та систему цінностей. Ці соціокультурні фактори відображаються в мовленні та мають вплив на використання діалектних слів.

Безпосередньо наслідком є соціальний статус та групова ідентичність, які також впливають на використання діалектних слів. Відмінні соціальні групи, включаючи молоде покоління, зрілих людей, працівників та академічну єдність, можуть мати свої лінгвістичні особливості та способи вживання певних слів, які репрезентують їхній соціальний статус та ідентичність. Вивчення соціокультурного аспекту територіальних особливостей діалектних слів проектує дослідження мовлення, звичаїв, традицій, релігійного впливу, історичних подій та інших аспектів, які сприяють формуванню мовної культури на певній території.

На особливості говірки села впливають сусідні, порубіжні говіркові контакти з іншими населеними пунктами, впливає історія села, а також може впливати особливості мовної ситуації на різних етапах розвитку. Як визначає М. Кочерган, мовна ситуація – «сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному відношенні і функціональній взаємодії в межах певних географічних регіонів або адміністративно-політичних утворень» [44, с. 326]. У зв'язку із тим, що говіркові риси підпадали асиміляції під час радянської епохи, ми інколи знаходимо нетипові слова у говіркових особливостях. Отож досліджуючи говірку села та здійснюючи її опис, ми повинні звертати увагу на походження говіркових слів під впливом мовної ситуації.

Слід згадати низку мовознавців, які займалися дослідженнями з діалектології з огляду на соціокультурний аспект: О. Пономарів, І. Верхратський, Л. Панченко, В. Бусел, М. Шафарик, І. Голуб.

Існує ще один підхід дослідження говірки, який ставить акцент на історичному аспекті. Відповідно до цієї концепції, всі діалектні відмінності та зміни є наслідком історичних етапів розвитку мови на певній території. Історичні події, такі як міграція, політичні перевороти та культурні події, ставлять значний відбиток на формуванні діалектних відмінностей. Цей аспект дозволяє досліджувати всі стадії еволюції мови, розкривати мотиви змін у

лексичному складі та спостерігати за динамікою мовних процесів на конкретній території.

Історичний погляд має вагоме значення для детальнішого аналізу територіальних особливостей діалектних слів. Аналіз історичних фактів, таких як історія заселення та переміщення, політичні та соціокультурні зміни, вплив сусідніх мов та взаємозв'язки між різними соціальними групами, сприяє кращому усвідомленню походження та розповсюдження діалектних лексем в певному регіоні. Дослідження історичного аспекту також допомагає розкрити вплив географічних, політичних та соціокультурних факторів на формування мовлення та появу фонетичних, лексичних, морфологічних та синтаксичних варіантів, які відрізняють від унормованої літературної мови.

Як вказує С. Бевзенко « За одних історичних умов, коли послаблюється спілкування між окремими частинами певного колективу, місцеві діалекти розвиваються, збагачуються новими особливостями в лексиці, граматиці тощо. Якщо дедалі обмежується або й зовсім припиняється спілкування між окремими частинами людського колективу, то це приводить до розпаду загальнонародної мовної єдності і перетворення місцевих діалектів на самостійні мови. В тому разі, коли не послаблюється спілкування між окремими частинами суспільного колективу, коли воно з часом навіть посилюється, розвиток місцевих діалектів затримується, а згодом і зовсім припиняється. За таких умов нові діалектні явища вже не з'являються, а навпаки, відбувається втрата діалектних рис; у процесі мовного спілкування між представниками сусідніх діалектів місцеві діалекти зближуються між собою, втрачаючи поступово свої особливості» [5, с. 14].

Вивчення історичного підходу однозначно сприяє виявленню модифікацій у діалектному мовленні протягом певного відрізка часу. Зіставлення історичних фактів з сучасними мовними формами дозволяє прослідкувати еволюцію мови мешканців окремої території на всіх її рівнях і виявити логічну послідовність між попередніми та сучасними діалектними формами.

Отже, історичний контекст аспект дослідження діалектних слів виявляється надзвичайно значущим у рамках розуміння територіальних відмінностей мовлення. Аналіз еволюції досліджень у галузі діалектології та використання історичних відомостей допомагають встановити лінгвістичні закономірності, виявити процеси формування та розвитку діалектних слів, а також розуміти вплив історичних, географічних та соціокультурних чинників на формування й розподіл лексичного арсеналу мовлення на конкретній території. Таким аналізом займалися такі українські науковці, як , М. Максимович, С. Смаль-Стоцький В. Науменко, В. Яремко, та інші.

У контексті дослідження говірки, термін «територіальні аспекти дослідження» можна визначити як унікальні характеристики мовлення (діалектизми), що виникають на певній географічній території.

За тлумачним словником української мови «ДІАЛЕКТ, у, ч. Місцевий різновид мови; говірка. діалектизм, діалектальний (рідко), діалектний, діалектблог, діалектологічний.» [66, с. 238]

Про територіальні аспекти згадує С. Бевзенко «У діалектології поряд з поняттям місцевого діалекту існує й поняття діалектна мова, під яким розуміють усі місцеві, територіальні різновиди певної мови, включаючи й перехідні говірки й говори. Вона виступає як безписемна, усна, стилістично нейтральна форма мови в будь-якому населеному пункті на всій території поширення цієї мови.» [4, с. 3].

Дослідження територіальних аспектів мовлення передбачає ретельний аналіз історичного контексту вивчення діалектних слів. Діалектологія, що є складовою лінгвістики, розвивалася починаючи з ХІХ століття та відображає прогрес наукового підходу до аналізу діалектів та їх відмінностей на різних територіях. Огляд історичного контексту дослідження діалектних слів є необхідним етапом для розуміння територіальних особливостей мовлення та їх взаємозв'язку з соціокультурним, історичним та географічним контекстом.

У галузі дослідження діалектів на території України багата історія, що сягає початку ХІХ століття. Один із перших вчених, що займався діалектологією на

теренах України, був О.Потебня, який присвятив себе вивченню діалектів української мови в середині XIX століття. Він вважав, що діалекти відображають глибинні культурні та історичні різниці між народами та регіонами.

Пізніше дослідження діалектів на території України продовжили М. Грушевський та І. Огієнко. М. Грушевський зосередився на історичних змінах української мови та діалектних відмінностях, спричинених зміною соціально-економічних умов. Огієнко займався дослідженням діалектів української мови та їх взаємозв'язку з історією та культурою українського народу.

У другій половині XX століття дослідження діалектів на території України продовжили М. Крип'якевич та І. Хоменко. М. Крип'якевич зосередився на дослідженні галицьких діалектів української мови та їх взаємозв'язку з історією та культурою Галичини. І. Хоменко вивчав діалекти на Правобережній Україні та займався дослідженням взаємозв'язку діалектів з історією та культурою українського народу.

Отже, розуміння теоретичних аспектів дослідження діалектних одиниць, безпосередньо є невід'ємною складовою частиною дослідження діалектології. Дослідження територіальних особливостей діалектних слів є важливим кроком у розумінні мовних процесів та культурного багатства нашої мовної спільноти.

1.2 Засади аналізу говіркових слів на різних структурних рівнях мови

Дослідження лінгвістичних характеристик на різних рівнях мови в рамках структури окремого сільського населеного пункту представляє суттєву фазу вивчення діалекту та лінгвістичної варіації. Аналіз мови на різних рівнях, включаючи фонетику, морфологію, лексику та синтаксис, дозволяє здобути глибше розуміння особливостей мовлення та виявити територіальні варіанти.

Встановлення та опис особливостей мовлення на конкретній території дозволяє зрозуміти, які лінгвістичні риси є характерними для даного сільського населеного пункту, які фактори впливають на формування мовлення та які зв'язки існують з іншими діалектами в рамках певної місцевості.

Завданням аналізу діалектних ознак на різних мовних рівнях полягає в встановленні фонетичних характеристик: вивченні вимови звуків, їх різновидів та фонетичних змін, спостережуваних у мовленні селян. Це передбачає аналіз фонетичних систем, особливостей наголосу та інтонації. Як говориться в

«Діалектологічному бюлетні»: «Як відомо, діалекти можуть мати більшу або меншу кількість фонем, ніж у літературній мові. Може бути й таке, що основний вияв діалектної фонемі відмінний від вияву її в літературній мові або що позиційно-комбінаторні вияви її більш чи менш відрізняються від фонемі літературної мови.» [25, с.7].

Дослідження морфологічних особливостей полягає у вивченні морфологічних форм та їх варіацій, характерних для окремого села. Аналізується вживання різних закінчень, флексій, поєднаність морфем та інші морфологічні особливості. Морфологічні особливості діалектизмів частіше за все проявляються в словотворі, словозміні. Вони характерні для всіх частин мови, а особливо для іменника, прикметника, займенника, частки та дієслова.

Вивчення лексичних особливостей базується на аналізі лексичного складу та використання слів, характерних для певної сільської місцевості. Досліджуються лексичні варіації, запозичення з інших мов, та особливості вживання лексичних одиниць. Лексичні діалектизми є притаманними майже для всіх частин мови, де вони яскраво демонструють історичні зміни у мовленні. «Мовно-інтеграційні процеси, визначальні для доби становлення літературної мови й утвердження її як одного із важливих засобів національної єдності, зумовлюють конкретно-історичну взаємодію діалектних різновидів національної мови» [73, с. 106].

Аналіз синтаксичних особливостей полягає в дослідженні синтаксичних структур, порядку слів та особливостей побудови речень у мовленні селян. Вивчаються специфічні синтаксичні конструкції, типи речень та їх варіації. «У діалектній мові переважають прості синтаксичні структури, хоч і складні структури в ній представлені досить широко. Щоправда, в організації складних структур переважає сурядний спосіб поєднання їхніх складових частин над підрядними. Чиста підрядність зустрічається порівняно рідко і звичайно поєднується з сурядними конструкціями.» [4, с. 152].

Фонетика являє собою один із суттєвих рівнів аналізу діалектальної мови, адже вона спрямована на вивчення звукової структури мови. Дослідження

фонетичних особливостей діалекту дозволяє виявити відмінності у вимові та звуковій системі діалекту у порівнянні з загальноживаною мовою. Для проведення такого аналізу можна використовувати такі методи та принципи:

1. Фонетичні особливості діалекту можуть бути зафіксовані та описані шляхом використання фонетичних записів та транскрипцій. Це дає змогу охарактеризувати відмінності між фонетичними особливостями діалектизмів та унормованими відповідниками української мови.
2. Акустичний аналіз. За допомогою спеціальних апаратних засобів можна робити акустичний аналіз звуків, що є притаманними говірці. За допомогою акустичного принципу можна вимірювати та аналізувати параметрів звуків (частота, інтенсивність, тривалість тощо).
3. Порівняльний аналіз. Шляхом використання порівняльного підходу можна порівнювати звуки, які використовуються у діалекті, зі звуками, що використовуються в унормованій мові. Це сприяє виявленню унікальних фонетичних особливостей діалекту, таких як абсолютна або часткова зміни звуків, акцентуація конкретних артикуляційних рис тощо.
4. Соціолінгвістичний аналіз. Доволі часто говіркові слова утворюються і розвиваються в конкретних соціокультурних контекстах, тому саме цей аналіз може сприяти розкриттю зв'язку між фонетичними особливостями діалекту та соціальними факторами, такими як вік, соціальний статус, рід діяльності і т.д..

«Більшість лінгвістів, аналізуючи механізм виникнення фонетичного значення як здатність мозку встановлювати умовно-рефлекторні зв'язки між предметом або його дією та звуками, що їх супроводжують, визнають потребу якомога глибшого вивчення даного феномену з погляду доцільності подальшого втілення результатів цього вивчення в сучасних фонетичних дослідженнях. На думку вчених, під впливом певних типів стимулів вимовляються відповідні звуки, а слухачі сприймають їх і відповідно реагують.» [46, с. 55].

Візьмемо до прикладу аналіз фонетичних особливостей у прозі М. Стельмаха «Відображаючи усно-розмовне мовлення, Михайло Стельмах найчастіше зі стилістичною настановою вживає фонетичні та лексичні діалектизми.

Фонетичні подолізми виявлені зокрема:

1) у випадках відображення сильного “укання”: *кумедія, кумерція, кумпанія, сурйозні. Напр.: – Оце кумерція так кумерція: що куп, то й луп! – тримаючи в руці шапку, витанцьовував Гива по клуні й ніяк не міг взятися за ціпа;*

2) у вживанні приставного г: гобід, гобідати. Напр.: – *От погобідав, так погобідав, що й самому не думалось, не гадалось;*

3) у заміні губного **ф** сполученням **хв**: Хведя, хверзь, хвантазія. Напр.: – *То що це? – Король! – А це? – Хверзь. – Не хверзь, а ферзь! – строго поправив мене панич.»* [65, с. 232].

Морфологія розглядає структуру та форми слів. Діалекти можуть виявляти різні морфологічні категорії і варіанти, закономірності утворення слів, флексію та інші морфологічні явища. Для аналізу морфологічних особливостей діалекту використовуються такі принципи та методи:

1. Збирання та систематизація морфологічних форм. Перша за все проводиться збір мовного матеріалу в говірці, враховуючи специфічні лексеми та їхні варіантні форми. Такий матеріал класифікується за такими морфологічними категоріями як рід, число, відмінок, час, спосіб та інші.
2. Порівняльний аналіз: Зібраний мовний матеріал досліджуваної говірки порівнюється з мовним матеріалом літературної мови або інших мовних варіантів.
3. Етимологічний аналіз. Дуже часто можна побачити, що діалектні лексеми мають архаїчні форми слів, які зникають в літературній мові. Етимологічний аналіз допомагає виявити спорідненість слів та їхнє походження.

4. Контекстуальний аналіз. Щоб краще проаналізувати морфологічних особливостей діалекту варто досліджувати їх в контексті речення та тексту. Вивчаються співвідношення між морфологічними формами та їх функцією в реченні, а також розповсюдженість специфічних морфологічних конструкцій та зміни у морфологічному оформленні різних частин мови.

Розглянемо приклад аналізу морфологічних діалектизмів творчості Михайла Коцюбинського. «Закінчення **-ови** та **-ви** у Д. в. / М. в. однини ають іменники ч. роду...: *фактови, турови, циганови, панови, Остапови, дідови, богови, вівчареви, мерцеви тощо, наприклад: “Факт!.. А як трудно повірити мені сьому фактови, погодити ся з ним”* (Цвіт яблуні); “...ярмо було накладене на шию дикому *турови*, загнаному, знесиленому...”; “Знайшлись навіть такі, що вклали *панови* в уха бунтівничі речі молодика...” (Дорогою ціною); “Він, щез би, глумить ся *богови*, підставляє свою тузицю, а *вівчареви* біда: страху набереть ся, ще й змокне до нитки...”; “Палагна поправляла полотно на *мерцеви*, а її пальці чули холод мертвого тіла...” (Тіні...)» [40, с. 239].

Концептуальний аналіз лексичних особливостей говірки певного села обумовлюється використанням різнопланових методологічних підходів та академічних принципів для тотального аналізу лексико-семантичного конгломерату мовленнєвого репертуару.

1. Першим кроком при аналізі лексичних діалектизмів є збір унікальних одиниць, під якими розуміються усі лексеми й вирази, які побутують в говірці певного села. Слід зауважити, що це передбачає проведення інтерв'ю з місцевими жителями, нотування розмов, аналіз документальних та літературних джерел, які реєструють місцеву мову.
2. Систематизація лексичних одиниць. Отриманий лексикографічний матеріал мусить систематизуватися за категоріями. Зазвичай використовують різноманітні лексико-семантичні критерії, до яких належать такі як значення слів, фонетична форма, граматичні особливості. Безперечно слід структурувати лексичні слова за лексико-

тематичними група, забезпечує глибше розуміння значення аналізованих лексем.

3. Контрастивний аналіз зі стандартною мовою. Зібраний лексичний матеріал піддається порівнянню зі словником стандартної мови або іншими нормативними джерелами, які фіксують загальноприйняті терміни й вислови. Це дозволяє виявити відмінності між місцевими лексичними особливостями та стандартними варіантами слів та виразів.
4. Етимологічний аналіз. Дослідження походження лексичних одиниць сприяє встановленню їх історичної родинності та взаємозв'язку з іншими мовними варіантами. Вивчення етимології може охоплювати аналіз історичних джерел, звичаїв та культури місцевого населення, які могли вплинути на формування лексичних особливостей.
5. Контекстуальний аналіз. Для більш глибокого розуміння лексичних особливостей говірки необхідно вивчати їх у контексті речення й тексту. Аналізуються специфічні використання слів та виразів у розмовному мовленні, взаємозв'язки між лексичними одиницями та їх функціонування в конкретних ситуаціях.

«До засобів вираження негативних емоцій належать передусім різноманітні назви-експресиви пейоративного змісту. Це зазвичай лайливі слова, які передають негативну оцінку, несхвалення, невдоволення, засудження, іронію, зневагу, презирство, ненависть: *сорокатиий* (проклятий), *остатний* (найгірший), *бахурица* (дівчисько), *фейга* (повія), *бейла* (дурень) та інші. Наприклад: *Ти, лейко, бириси до роботи, ни ходи задурно* (СБГ, с. 256). *Ти, фаріони оден, чьо дітий чіпаїси, ану віддай їм шос забрав!* (СБГ, с. 581).» [20, с. 94].

Аналіз синтаксичних особливостей говорів вимагає проведення досліджень, спрямованих на вивчення структури та послідовності слів у реченні, використання різноманітних синтаксичних конструкцій, взаємозв'язків між частинами мови та відмінностей у синтаксичному оформленні говорів

порівняно зі стандартною мовою. Для проведення аналізу синтаксичних особливостей говорів використовуються наступні принципи та методи:

1. Зібрання та класифікація синтаксичних конструкцій. Першочерговим завданням є зібрати мовний матеріал говорів, включаючи речення та їхню структуру. Зібраний матеріал класифікується залежно від синтаксичних конструкцій, таких як речення з прямим або зворотним порядком слів, використання різних типів підрядних речень та інших синтаксичних відмінностей. Це дозволяє виявити особливості синтаксичної організації говорів.
2. Порівняльний аналіз: Зібраний мовний матеріал говорів порівнюється з мовним матеріалом стандартної мови або інших мовних варіантів, що дозволяє побачити особливості цих лексем.
3. Контекстуальний аналіз: Для глибшого розуміння синтаксичних особливостей говорів слід використовувати речення, які були записані при зборі матеріалу, оскільки саме так можна виявити залежності між різними частинами мови у реченні, використання специфічних синтаксичних структур та відмінності у синтаксичному оформленні різних типів речень.
4. Діахронічний аналіз: Дослідження синтаксичних особливостей говорів передбачає вивчення їх історичного розвитку. Діахронічний аналіз допомагає встановити, які зміни відбулися у синтаксичних структурах говорів та які фактори сприяли їхньому розвитку.

Можна розглянути аналіз синтаксичних діалектизмів південно-західного наріччя «б) у складних реченнях підрядні мети мають здебільшого сполучник **аби**, наприклад: *Але треба нам дати бочку горілки, аби хлопчина веселий був, бочку меду, аби дівчатам подобався, і бочку грошей, аби у нього багатство водилося (с. 261), Хочу, аби-сь повернув на небо зірки (с. 264), Давай зірки, як не хочеш, аби жаба дала тобі цицьки (с. 265), Віддай легеневі ту зірку, що я тобі подарував, і попроси, аби мене відпустив (с. 266), Тепер поїду за своєю мамою,*

аби вона подивилася їй сказала, чи хоче такої невістки, як твоя царівна (с. 267)» [68, с. 247].

Структура аналізу говірки села, яку ми досліджуємо на всіх мовних рівнях, (фонетичному, морфологічному, лексичному та синтаксичному) є такою::

1. Фонетичний рівень.

- Збір фонетичного матеріалу. Ми маємо зібрати приклади мовленнєвих одиниць з говірки села, які є найбільш вживаними в цій місцевості, звертаючи увагу на звукові послідовності та вимову слів.
- Фонетичний аналіз. Вивчити особливості фонетики говірки, такі як вимова звуків, акцентуація, наявність дифтонгів та інші фонетичні особливості.

2. Морфологічний рівень.

- Збір морфологічного матеріалу. Збір мовних прикладів, включаючи слова та їхні форми, закінчення, словозміну та інші морфологічні особливості.
- Морфологічний аналіз. Дослідити особливості морфології говірки, зокрема, вивчити типи словозміни, форми слів, вживання закінчень, існування власних морфологічних правил тощо.

3. Лексичний рівень.

- Збір лексичного матеріалу. Дослідження вимагає зібрати особливі слова та словосполучення, фразеологізми, характерні для говірки села.
- Лексичний аналіз. Проаналізувати особливості лексики говірки, такі як наявність діалектних слів, лексичні відмінності, вживання специфічних фразеологізмів та інші лексичні особливості.
- Визначити етимології досліджуваних слів.

4. Синтаксичний рівень.

- Збір синтаксичного матеріалу. Зібрати речення та текстові зразки говірки села.
- Синтаксичний аналіз. Дослідити особливості синтаксису говірки, включаючи порядок слів у реченні, використання синтаксичних

конструкцій, залежності між різними частинами мови та інші синтаксичні особливості.

Кожен мовний рівень вимагає збору відповідного мовного матеріалу та його подальшого аналізу. На кожному з них ми будемо використовувати структурний, порівняльний та контекстуальний методи.

Розкриття специфіки та важливості діалектологічних особливостей на різних лінгвістичних рівнях у вказаному селі сприяє поглибленню розуміння його мовного виразу, мовно-етнічної спадщини, а також формуванню цілісного відображення цієї лінгвокультурної спільноти. Ці діалектні відмінності є суттєвим джерелом дослідницької інформації для мовознавців, етнографів та інших вчених, зацікавлених у розмаїтості мови та культури. Дослідження цих унікальних рис сприяють збереженню та пізнанню мовної спадщини, а також відкриттю нових аспектів дослідження мови та її взаємозв'язку з культурою й суспільством.

1.3 Питання з діалектології у шкільному курсі української мови.

Вивчення діалектології в контексті діалектного середовища має велике теоретичне та практичне значення. Ця галузь науки дозволяє дослідникам розкрити динаміку мовного розвитку та виявити регіональні варіації в мові. Вивчення діалектів у їхньому природному середовищі сприяє розумінню живого характеру мови, яка відображається у її лексичних, фонетичних,

морфологічних та синтаксичних особливостях залежно від географічного місця вживання. Це дослідження сприяє розвитку наукового мислення, формуванню мовної компетентності та культурологічної грамотності. Воно допомагає збагатити знання про зв'язок мови з культурою, розширює географічну свідомість та розвиває навички аналізу діалектних текстів та висловлення особистої думки щодо діалектних особливостей.

Період ХІХ ст. стає важливим етапом у розвитку українського мовознавства, адже саме в цей період виділяють діалектологію як окрему галузь української лінгвістики. Такі дослідники, як О. Шафонський, Я. Головацький, М. Максимович, К. Михальчук сформулювали наукові принципи досліджень українських діалектів, визначили умовні межі українських наріччів та утворили типології щодо вивчення українських діалектів.

Діалектологія (від гр. слів діалектос – розмова, говір і логос – слово, вчення) як галузь мовознавства вивчає місцеві різновиди мови або територіальні діалекти чи говірки. Мова таких територіальних об'єднань служить засобом спілкування широких народних мас і є однією із форм вияву національної мови. На діалектне мовлення активно впливають літературні норми. Чимало особливостей вимови, лексичних і граматичних ознак діалектизмів витісняються унормованими літературними формами. Мові процеси пов'язані з різними мовними явищами, тенденціями та диференціації і відбивають взаємний вплив літературної мови на діалект і діалекту – на літературну мову.

Народна мова протиставляється унормованій літературній мові як територіально обмежена форма існування мови, що найчастіше функціонує лише в усному мовленні, адже літературна мова функціонує в писемній й усній сферах.; розмовне мовлення – власне, той стиль, який може містити діалектизми.

Сьогодні діалектне мовлення використовують значна частина населення України, зокрема сільського. Та не зважаючи на це, з активним процвітанням освіти та культурним піднесенням нації можна помітити, як розширюється

підґрунтя літературної мови, що зумовлює виникнення територіальних, просторових розгалужень літературної мови.

Наразі є потреба в глибшому вивченні співвідношення таких понять, як «літературна мова» та «діалект» і вивчення літературної мови в діалектному середовищі.

В енциклопедії «Українська мова» С. Єрмоленко вводить таке визначення: літературна мова – «унормована мова суспільного спілкування, загальноприйнята в писемній та усній практиці, що існує поряд з іншими її формами – діалектами (територіальними, соціальними), просторіччям, мовою фольклору»[67, с. 318].

Літературна мова, безпосередньо, впливає на лексику говірки не тільки в тому плані, що замінює діалектні слова на слова нормативної мови, а й створює шляхи розвитку лексичної системи діалектного мовлення. Літературна мова становить собою певне джерело новітніх і відповідно нормативних слів для говірки. Вона розширює сталі словотвірні моделі, фразеологізми та словосполучення. Саме цей процес стирає ту особливість народної мови і наближає її до лексичної системи літературної мови.

Досліджуючи деформацію говіркової системи, як наслідок взаємодії нормативної системи української мови і системи народного говору, не слід уподібнювати взаємозв'язки між діалектами і зв'язки літературної мови і певної говірки. Слід звертати увагу на своєрідність функціонування діалектних систем, порівнюючи з нормативними:

- «1) комунікативні функції говірки й літературного стандарту нерівноцінні;
- 2) говіркова система, на противагу літературно-нормативній, реалізується тільки в усній формі;
- 3) говіркова норма, на відміну від літературної, менш категорична, допускає варіювання, а тому сприятливіша до системних перетворень і іншосистемних вкраплень;
- 4) говіркова система завжди належить певній території, тобто включає просторовий аспект» [58, с. 37].

Стосовно літературної мови, лінгвісти виділяють два типи багатообіцяючих діалектних проникнень:

«1) релевантні щодо літературного стандарту елементи, які втрачають територіальну властивість і стають загальними складниками літературної системи, реалізуючись через усну, писемну чи обидві форми літературного мовлення (це стосується насамперед лексичних елементів);

2) компоненти, які зберігають територіальну властивість; окрім лексичних елементів, це можуть бути елементи інших рівнів з непротиставленими для літературної системи рисами, які у процесі трансформації в перспективі можуть консервуватися упродовж невизначеного часу, утворюючи регіональний варіант усного мовлення, наближеного більшою чи меншою мірою до літературної мови» [58, с. 39].

В освітньому процесі, спрямованому на оволодіння українською мовою, ключове значення має Державний стандарт базової і повної середньої освіти, який встановлює зміст і принципи навчального курсу. Цей стандарт визначає основні мету та завдання вивчення української мови, а також вказує на основні тематичні лінії, які мають бути включені до процесу навчання.

У шкільній програмі з української мови зазвичай використовуються навчальні посібники, спрямовані на розвиток комунікативних, читацьких, писемних та мовленнєвих вмінь учнів. Деякі посібники можуть включати окремі розділи або завдання, пов'язані з діалектологією.

Вивчення діалектології у діалектному середовищі набуває суттєвих особливостей, оскільки учні, що мають діалектну базу, вже володіють певними знаннями і вміннями в мові. Ураховуючи це, аналіз особливостей вивчення діалектології у діалектному середовищі передбачає розгляд таких аспектів:

1. Пізнання власної мовної спадщини. Учням з діалектними основами важливо усвідомити свою мовну спадщину та розрізнити її від літературної мови. Вони повинні розуміти, які діалектні особливості притаманні їхньому мовленню та як ці особливості можуть впливати на

процес вивчення літературної мови. Це сприятиме глибшому розумінню діалектів та їхнього впливу на загальну мову.

2. Порівняння діалектів з літературною мовою. Учні з діалектними основами мають можливість порівняти свій діалект з літературною мовою. Це дозволяє їм легше розуміти різницю між діалектними варіантами та нормами літературної мови. Вони можуть виявляти спільні риси та відмінності, аналізувати мовні структури та досліджувати, які діалектні особливості можуть бути використані в літературному мовленні, а які - неприпустимі.
3. Глибоке дослідження діалекту. Учні з діалектними основами мають унікальну можливість досліджувати свій власний діалект більш детально. Вони можуть зосередитися на фонетичних, морфологічних та синтаксичних особливостях свого діалекту і порівнювати їх з іншими діалектами. Це сприяє розвитку мовознавчого мислення, дослідницьких навичок та поглибленню знань про власну мову.
4. Використання діалектного матеріалу у навчанні. Вчителі повинні використовувати діалектний матеріал як засіб поглибленого вивчення мови. Це може включати прослуховування записів діалектного мовлення, виконання завдань на основі діалектних текстів, порівняння діалектних та літературних варіантів мови та інше. Використання діалектного матеріалу сприяє розвитку мовленнєвих навичок, розумінню різних варіантів мови та підвищує мотивацію учнів до вивчення української мови.

Щодо вивчення літературної мови в діалектному середовищі, ми допоможемо говорити про це, тільки проаналізувавши знання, які нам надає навчальна програма з української мови в закладах середньої освіти. Визначення літературної мови як мови унормованої, кодифікованої, стандартизованої, функційно розгалуженої, адже нею послуговуються у всіх сферах спілкування, ми знаємо зі школи. Ми говоримо, що це мова українського народу, яка асоціюється з етнічною єдністю кожного українців, є суспільною єдністю громадян України, державною незалежністю нашої країни. І це все дійсно так і

є, але певна картина співвідношень таких понять як «літературна мова» і «діалектне середовище», яке відрізняється від дійсності. В учня як у громадянина держави формується думка, що сучасна літературна мова це і є національна мова, єдиний її вияв. Це все зумовлено тим, що на уроках мови часто є розбіжності між кількістю матеріалу, який виділяється на це дві теми. Розмовна мова, діалект, фольклор губиться між величезною кількістю інформації про літературну мови та її норми. Весь шкільний курс української мови учні вивчають сучасну українську літературну мову, тоді як сам термін «мова» дезорієнтує здобувачів освіти, адже складається враження, що це якась відокремлена мова і вона не містить в собі таких понять, як «літературна» і «діалектна». Питання історії мови, вивчення діалектів як основи літературної мови залишається поза межами цього курсу. Саме таке вивчення української літературної мови формує гіперболізовану важливість тільки унормованої форми мови, створює часом необ'єктивне уявлення про мову нашої нації. В подальшому це впливає на свідомість учнів, бо знають вони про різні форми існування мови, а досконало вивчають тільки літературний варіант.

Коли таке навчання відбувається в діалектному середовищі, учні починають сумніватися в своєму мовленні, в мові своїх батьків і всіх оточуючих. Ставлять низку питань перед собою: « Це ж не те, чого нас навчають у школі?» «Хіба я все життя розмовляю неправильно?» «Можливо, саме це і є той «суржик»?». На жаль, багато хто через своє незнання відповідає стверджувально на поставлені запитання, що відображає не найкращу сторону такої навчальної програми. У таких випадках учні виробляють у собі комплекс меншовартості і соромиться свого мовлення, свого діалекту, мови своїх батьків, бо пов'язують вони його з відсталістю, примітивністю та сільськістю. Тому важливо правильно доносити дітям, яке велике і цінне значення має діалект для української мови.

О. Потебня зауважив, що «літературно освічена людина свого народу має перед простолюдином ту перевагу, що на останнього впливає лише незначна частина народної традиції, саме, майже виключно усний переказ однієї місцевості, між тим як перша, в різній мірі, стикається з багатовіковим плином

народного життя, взятим як в його складових частинах, так і в кінцевих результатах, що складаються в писемності його часу» [62, с. 183].

Діалектологія – навчальна дисципліна, що займає важливе місце в системі наук гуманітарного циклу. Під час викладання української діалектології вагомим фактором є підготовка учнів до свідомого сприйняття терміну «загальнонародна мова», «літературна мова», певних мовних явищ і мовної картини в цілому.

Звернемо увагу, що «з діалектним мовленням, діалектизмами загалом дитина починає знайомитися ще з раннього дитинства, зростаючи в говірковому оточенні, адже чує з уст рідних людей народнорозмовні слова та вислови, переймає їх, стаючи членом громади з відповідним мікросоціумом та особливостями мовлення, тому вихователі в дитячих садках повинні прищеплювати дітям любов і повагу до материнської мови, пояснювати їм важливість рідного слова, плекати його, спонукати дітей до збереження таких слів як виразників ментальності певної етнічної групи відповідного ареалу, виховувати в них шанобливе ставлення до кожного народного слова та його носіїв, що є запорукою справжнього патріотизму, який починається з любові до малої батьківщини, до дідусевого слова, бабусиної чи маминої колискової.» [16, с. 55].

В шкільний період знайомство з діалектними одиницями безпосередньо продовжується на уроках української під час вивчення «Лексикології», де згідно з програмовими вимогами «з української мови передбачено в 6 класі вивчення груп слів за вживанням, із-поміж яких – загальноновживані й стилістично забарвлені слова, діалектні, професійні слова й терміни, просторічні слова» [63, с. 24], а також у 8 класі «під час повторення розділу «Лексикологія», у процесі якого до учня поставлено вимоги аргументувати належність слова до певної групи лексики» [63, с. 44].

Важливо звернути увагу, що учитель-мовник повинен вміти правильно підносити матеріал з діалектології для дітей шкільного віку незалежно від місцевості, адже це має велике значення. В сільській місцевості, де яскраво

простежується вживання діалектних одиниць, вчитель має правильно пояснити значення тих слів, довести учням, що саме ці мовні одиниці і творять ту літературну мову, якою ми спілкуємося. Тут важливо навчити дітей шанобливо ставитися до свого рідного слова, не соромиться його, а навпаки – пишатись тим, що він є представником певної етнічної групи. Стосовно викладання діалектології для школярів міського місцевості, то тут потрібно наголошувати про важливість вивчення діалектизмів як основи літературної мови, якщо дозволяє стиль мовлення, користуватися ними і збагачувати свій словниковий запас школяра. Як висловлюється П. Лизанець: «викладачі рідної мови мусять пам'ятати, що більшість дітей, особливо сільських, вступаючи до школи чи вищого навчального закладу, у своїй мовній практиці використовує діалекти рідного села, живу розмовну мову батьків, тому треба їм пояснити роль і значення цих слів для літературної мови, щоб вони зрозуміли й усвідомили важливість і унікальність діалектних даних для української літературної мови, для культури та історії рідного краю й українського народу загалом»[49, с. 255].

Вивчення діалектизмів проходить не тільки на уроках української мови, а й на уроках української літератури, де здобувачі середньої освіти знайомляться з творами українських авторів, які свідомо використовують такі лексичні одиниці, як діалектизми, для відображення особливостей мовлення свого персонажа, для віддзеркалення колориту місцевості про яку йдеться в творі. Влучним прикладом є твір Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків», Василя Стефаника «Камінний хрест» і т.д. Таким чином, учень отримує теоретичні знання на уроках української мови, а вдатися до практичних завдань може на уроках української літератури, що формує якраз оті внутрішньопродметні зв'язки при вивченні діалектизмів.

Безперечно, в шкільному курсі з української мови діалектизмам не приділяється така велика увага, як, наприклад вивченню розділу морфології чи синтаксису, проте на факультативних заняттях можливо порушити ряд запитань, які були б цікаві для старшокласників, от наприклад:

«дослідити українські народні говори на території суцільного поширення української мови, а також переселенські українські говори;

вивчати говори на сучасному етапі розвитку української мови, а також на різних попередніх етапах її історії;

досліджувати різні мовні рівні в говорах української мови;

усебічно дослідити говіркові групи національних меншин на всій території України;

розгорнути й поглибити вивчення українських діалектних груп за межами України;» [16, с.56].

Часто навчальні плани не сприяють достатній актуалізації діалектології через малу кількість годин, яку пропонують для її вивчення. Через оптимізацію навчального процесу кількість цих годин зменшується, що зумовлює неналежне вивчення курсу української діалектології.

Вивчаючи сучасну літературну мову у школі, треба враховувати діалектне середовище. Також можна звернути увагу на такі рекомендації:

1. Впровадження діалектології як окремого модуля: Рекомендується введення окремого модуля або розділу у шкільну програму, присвяченого діалектології. Це сприятиме акцентуванню уваги учнів на дослідженні діалектних особливостей та розумінні мовної різноманітності.
2. Розширення змісту підручників: Підручники з української мови можуть бути переглянуті та доповнені матеріалами, що стосуються діалектології. Додавання прикладів діалектного мовлення, вправ на порівняння діалектних та літературних форм, аналіз діалектних текстів сприятиме більш глибокому розумінню різноманітності української мови.
3. Залучення мовознавчих досліджень: Учні можуть бути ознайомлені з результатами мовознавчих досліджень, що стосуються діалектології. Це можуть бути наукові статті, праці вчених, виступи дослідників, які розкривають особливості діалектів та їх роль у формуванні української мови.

4. Використання зовнішніх ресурсів: Вчителі можуть використовувати зовнішні ресурси, такі як архіви з діалектними записами, матеріали місцевих дослідників, відеозаписи та інше. Це дозволить учням ознайомитись з реальними прикладами діалектного мовлення та відчутти його живу природу.
5. Практичні заняття: Важливо забезпечити практичні заняття з діалектології, де учні матимуть можливість самостійно вивчати та аналізувати діалектні особливості свого регіону. Це можуть бути збори діалектних слів, проведення анкетування, вивчення мовного матеріалу з власного середовища та його порівняння зі стандартною українською мовою.
6. Міжпредметні зв'язки: Діалектологія може бути пов'язана з іншими предметами, такими як література, історія, культура. Розглядання діалектів у контексті літературних творів, їх вплив на формування національної ідентичності та культурного спадкування сприятиме глибшому розумінню мовної та культурної спільноти.

Можна дійти висновку, що вивчення діалектології у шкільному курсі української мови потребує нових підходів та методів. Зростає потреба в застосуванні сучасних та інноваційних технологій, що сприятимуть ефективнішому сприйняттю матеріалу. В такому випадку потрібно популяризувати вживання діалектів, звичайно там, де це доречно, з розумінням того, що це важлива складова для формування національної свідомості кожного українця.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ СЕЛА ЗАРІЧЧЯ НАДВІРНЯНСЬКОГО РАЙОНУ

2.1 Фонетичні особливості говірки

Зарічанська говірка належить до покутського говору та відображає його головні ознаки, які є притаманними для південно-західного наріччя. Здійснивши записи говору цього населеного пункту, ми проаналізуємо фонетичні особливості поділивши їх на за групами вокалізму та консонантизму. Звернемо увагу на типові та особливі риси голосних та приголосних звуків села Заріччя, їхню вимову та звучання.

Фонетичні риси вокалізмів.

Особливості звука [e].

Найбільш помітною фонетичною рисою села Заріччя Надвірнянського району є часте вживання літери *є* звука [e] на місці нормативних відповідників української літературної мови [a]. Ця особливість спостерігається у морфологічних ознаках іменників та дієслів.

Яскравим прикладом такої риси є дієслова II відміни в 3 особі множини дійсного способу так мають характерне [e], а на письмі використовується буква *є*:

[*кўплет*] – куплять, [*лўмлет*] – ломлять, [*гўблет*] – гублять, [*лўвлет*] – ловлять, [*тєрплет*] – теплять, [*лўблет*] – люблять, [*хвўлет*] – хвалять, [*вўрет*] – варять, [*гўстрет*] – гострять, [*сидєт*] – сидять та інші.

Наші баба з тетов Славков вічно як кўплет щось, то хоть стій, хоть падай. Ну не вміют вони щось людське вібрати;

Я знаю, шо вони мене послухають і зрўблет так, як я хочу.

Дідо хотів би і зараз аби то була коло хати курова і свинє, бо за то люди хвалєт, але коло того дуже багато роботи, а він вже не годи тим зайтися, а ми з татом не маємо коли.

Також ця особливість активно використовується жителями села при вживанні інфінітиву в наголошеній позиції: [*лишєти*] – лишати, [*мішєти*] – мішати, [*кємити*] – тямити (пам'ятати), [*кричєти*] – кричати.

Славку, йди щось скажи їм, бо вони зараз **поломлет** тоту яблінку, тай що мемо їсти?

Ти на мене не будеш **кричѣти**, я тобі не дамсі;

Звук [e] використовують замість кінцевого [a] в іменниках середнього роду II відміни, наприклад: [тилé] – теля, [вісілé] – весілля, [жит:é] – життя, [ім'йé] – ім'я (IV відміна), [цуцинэ] – цуциня, [поросé] – порося та інші: *Плануємо робити вісіле десь гаж за рік, бо хочемо той ресторан, який ми хочемо, а не той що лишєєісі; А жєттє так швидко швидко йде, що най вам сі здає, я лиш кємлю, як ше вчора йшла дівочити.*

Кінцевий звук [e] часто використовується замість [u] в іменниках жіночого роду при зміні наголосу, які вказують на множину певних предметів: [мискé] – миски, [тарілкэ] – тарілки, [сорочкэ] – сорочки, [ручкэ] – ручки, [сетричкэ] – сестрички, [річкэ] – річки, [книжкэ] – книжки і т.д..

Ану бігом розкладайте тарілкє на стіл, бо зараз гості мають прийти, а то ще ніц не готово; Будемо вже мати ті вишині сорочкє на заручини....

Слід зафіксувати і таку особливість цього говору, що має в своїй фонетичній системі не типове уподібнення, а влучніше було б сказати повний перехід [u] в [e], що зумовлено зміною наголосу, наприклад:

[Зошэта] – зошити: *Ти сі зошета биреш до школи чи нє?*

Особливості звука [u].

Слід звернути увагу, що в покутському говорі села Заріччя відбувається повний перехід [e] в [u], що є типовим у мовленні зарічанців, наприклад: [зимл'я] – земля, [виду'т] – ведуть.

То як сонце пригріє на зимличку і вона протрєхни, то вже і можна ріпу дерти; Ни так вже і кєжко; У нас так і є, шо дружби видут молоду, а дружки – молодого.

Уподібнення [e] до [u], коли [e] стоїть в ненаголошеній позиції:

[Мижá]- межа.

Підемо в Рахово і я тобі покажу, де мижа наших годів, бо коли я вмру відкі то меш знати?

Унікальною та своєрідною особливістю говірки є зміна [i] на [u] в позиції після [к], [г] або коли вони розташовані після приголосних:

*Ну та се треба було робити **кинци**, а не тепер, коли ще не знаємо, хто має прийти; Та візьми **инший** светр, та видиш, що в сему тобі не зручно! Ну чо сі мучиш так сильно?*

Особливості звука [i].

М'яка манера мовлення села Заріччя проявляється у заміні та використанні [i] замість кінцевого [a] в Н.в. в іменниках жіночого роду I відміни: [неді́лі] – неділя, [ву́лиці] – вулиця, [хві́лі] – хвиля, [суні́ці] – суніця, [пра́ці] – праця, [пшени́ці] – пшениця, [ві́шні] – вишня, [на́ші] – наша (займ.) та інші. *Ся вулиці така широка, що тут сі вмішають дві великі машини легенько. Нема чого боятися Та кому треба ся **праці**, як ти так сильно слабуєш після того?* Така особливість спостерігається й у префіксі **ви-**, де [u] змінюється на [i]:

*Та бери трохи тай **віний**, що ти як не всі. Від сто грам вина ніц тобі не буде, не переживай.*

***Вілий** гет цю воду, ти не видиш, що то вона вже не добра, вже три дні стоїт у тому видрі. Я зараз свіжої принесу.*

В говірці села Заріччя Надвірнянського району частим явище є метатеза – перестановка звуків або складів у словах, до прикладу: **Савтирі** – псалтир: *Ви вже казали дічисі аби та йшла читати **савтирі**?*

Особливості звука [y].

В селі Заріччя можна спостерегти наявність **сильного укання** при ненаголошеному [o]:

*[Гулу́бка] – голубка, [кужу́х] – кожух, [зузу́лка] – зозулька; Та то такі файні гулубке, так сі любліт, що нема їм ради. Лиш любуватисі ними треба; Бери той **кужух** і ходи щось робити коло хати, а не ти сі розлігла! Зузулько, яка ти нині гарна.*

Вказані фонетичні особливості є орфоепічною нормою української літературної мови та мовлення в цілому, проте в говірці власне цього села, ми бачимо повний перехід «о» в «у». Ця тенденція переходу «о» в «у» перед

наступним лабіалізованим голосним спостерігається й у інших словах. Як бачимо коло слів, в яких відбувається перед «о» в «у» в говірці села Заріччя набагато ширше ніж в літературній орфоепічній нормі.:

[Кузу] – козу, *[муту́зку]* – мотузку, *[рузу́мничка]* – розумничка, *[пулу́мисок]* – полумисок:

Мала м малу кузу, котра так сі цапкувала, що мусила її за мутузку чіпати; Йой, ти дідова рузумничка! Добре, що сі вчиш, бо я такі хотів би вчитися, але після третьої кляси пішов корови пасти, бо треба було гроші зароблети; Будимо мішети кісто на паску у тому жовтому пулумиску, що стоїт в коморі коло бабиної шафи.

Варто виділити фонетичну специфіку лексеми «курова», адже перший звук *[o]* змінюється на *[y]*, хоч після нього і не стоїть наголошений *[y]*:

[Курова] – корова:

Наша курова колись такі мала таку розкразку в три кольори і називаласі Зорька. Ти би мала кемити сю курову.

Фонетичні риси консонантизмів:

Особливості звуків *[d]* і *[m]*.

Для говірки села Заріччя типовим є перехід м'яких передньоязикових проривних приголосних *[d]*, *[m]* в проривні задньоязикові *[t]*, *[k]*. Це зумовлено тим, що при пом'якшенні *[d]* і переходу її в *[d']*, ми спостерігаємо більшу висунутість артикуляції назад, адже м'якість формується піднебінням, що і наближує передньоязиковий до задньоязикового.

Умовно можна сказати, що ця тенденція утворилася через оглушення з придином та так звану артикуляційну розвезеність і фамільярність, що є притаманними у мовленні жителів західної України, наприклад: *[гїду]* – діду, *[гївкє́]* – дівки, *[гїтисі]* – дітися, *[гїтим]* – дітям, *[кікати]* – тікати, *[кіло]* – тіло, *[кє́жко]* – тяжко, *[кісно]* – тісно, *[кісто]* – тісто, *[кє́мити]* – тямити (у цьому значенні пам'ятати).: *Гїду, що робите? Скучно, вам певно, отако без роботи?; Як казала моя баба: «Такі гївкє, як парирівкє!; Нема де гїтисі в сім світі тим гїтим, що сі вивчили, а роботи їм нема. Осе така Україна; Треба*

звідси **кікати**, бо як спаляють нас, що ми яблука крадемо – буде нам!; Треба трохи вважати на своє **кіло** тай на своє здоров'є. Ходиш розгорнена, а потім кашлаєш; Так **кежко** бідуть по тих закородонах, а тих гроший не видно; Колись на площадках всьо робили, але то **кісно** було людям танцювати. А іншого виходу не було, бо то всі так робили; Будимо мішети **кісто** на паску у тому жовтому, що стоїт в коморі коло бабиної шафи; **Кемлю**, як ти була молова мала фист великі і червоні щоки.

В покутському говорі ми можемо простежити ще одну фонетичну особливість: вживання твердого [т] в кінці дієслів в 3 особі множини: [знáйт] – знають, [мóжут] – можуть, [хóчут] – хочуть, [рóблет] – роблять, [кáжут] – кажуть:

Треба таке рбити вісіле, як молоді хочут. Нема чо старим мішетисі до них.

З огляду на аналізовані нами записи мешканців села Заріччя, ми помітили ще й таку особливість, як відсутність подовжених приголосних, тобто замість зілля на вимові чуємо [зі́ле], [вісі́ле] – весілля:

Таке зілечко клали молодій у вінок, а потім дотинали до того стрічке, вбирали багато коралів і молода була файна, як ружі; А на вісілю танцюють всі. Одні вміют, а інші не вміют, але думають, що вміют. Тай так сі люди набувають.

Особливості звука [л].

Слід вказати і таку особливість, як відсутність вставного м'якого [л] після губних: [рóбйу] – роблю:

Я се робю швидко, бо то ше купа роботи чекає, то нема чо розкігати тоту роботу на два дни.

Особливості звукових сполучень -ір-, -іл-, -ер-, -ел-, -ир-, -ил-

В говірці села Заріччя на місці давніх сполук **рь, ль, рь, ль** спостерігається сполучення **-ір-, -іл-, -ер-, -ел-, -ир-, -ил-** до прикладу: [кірніця] – криниця, [кірвава] – кривава:

Йди до кірниця і води набери, бо з крана вода не така добра, як звідти; Ще м коли служив, то раз дітав кірваву рану. Так боліло, що не годен був спати пару днів.

Особливості звука [ф].

Помітною рисою говірки села Заріччя є вимова групи приголосних [xв] як [ф]. Проілюструємо цю особливість такими прикладами: [ф'іртка] – хвіртка, [фіст] – хвіст: *Защіпай тоту ф'іртку аби пес не втік, бо потім мемо шукати його по всіх вулицьох; А пес, як провинивсі, то зразу фіст під себе і всьо.*

У говірці села Заріччя, власне на фонетичному рівні, ми розглянули типові та унікальні риси для цього діалекту. Систематизували їх та проаналізували з додаванням прикладів з живого мовлення.

В результаті практичного експерименту з фонетичними особливостями діалекту було використано кілька методологічних підходів, що дозволили досягти значущих висновків. Конкретно, були використані фонетична транскрипція, акустичний аналіз та аналіз мовного корпусу на основі попередніх зразків.

Використання фонетичної транскрипції дозволило досягти точного відтворення звукових змін, які спостерігалися у діалектному мовленні. Акустичний аналіз дозволив вивчити фізичні властивості звуків та виявити їх відмінності у діалектній вимові. Аналіз мовного корпусу, включаючи записи діалектного мовлення, дав змогу встановити поширеність та стабільність фонетичних особливостей у відповідному регіоні.

Отож найбільш вираженими особливостями є вимова звука [u], а також звука [e] в особливих позиціях, а також унікальні риси зафіксовано у звуках [ɔ] і [m]. Ці звуки часто замінюють літературно нормативні звуки і виступають нормою для жителів села Заріччя Надвірнянського району.

2.2 Ядро власне зарічанських лексичних діалектизмів

Діалектизми виконують власне номінативну функцію і найактивніше їх використовують у розмовно-побутовому стилі. За допомогою записування, анкетування та досліджень лексики зарічанців ми розділили мовні одиниці на лексико-семантичні групи та дали їм визначення.

1. Найменування осіб за родинними стосунками:

- *Йой **вуйно**, такі добре, що то ше ви маєте корову в сему селі, бо вже ніде не мож купити ні домашнього сиру, ні сметани, ані молока, лиш та хімія магазинова продаєтсі..*

вуйна – тітка (сестра матері); **вуйко** – дядько (чоловік сестри по мамі).

- ***Стрийку**, а то се правда, що ваші Іра купила хата в Яремчи? То певно, фист дорого обійшлосі, то тепер така зимле дорого, що сміху мало.*
- ***Нанашка** твоя щось дуже гонорна стала, вже навіть не даєсі чути. Та вона навіть на твоє день народження не все тебе вітає, то се є по-людськи?*

Нанашка / нанашко – хрещена мати / батько.

Серед найменувань, що позначають родинні стосунки, є двокомпонентні лексеми і мають форму словосполучення, які окремо не мають жодного діалектного відтінку, наприклад:

- *Та ми такі є близька родина. Ну та мій тато та й її тато - то є собі рідні, ну а ми вже віходить, що у першому. То вона є моя перва сестра.*

2. Назви одягу та взуття:

- *Ану візьми ті людські **гачі**, а не оці, що такі вже з колінами віддутими. Ну та то би пасувало тобі гачі трохи ліпші носити, бо будут з тебе люди сміятисі.*

Гачі – штани.

- *Їду з Ольов у Надвірну, бо маємо якісь **капці** купити до школи, а її така трудна рада підобрати якесь взуттє, бо нога мала і худа, тай всьо на ній хольопаєсі..*

Капці – будь-який вид взуття.

- *Ото колись весілля були, ото колись люди сі набували, як брали хлопцї до танцю, то аж **куфайка** сі завертала, а ніг на другий день не чулисмо.*

Куфайка – куртка.

- *Ти не береш ніяку загортку? Ти не дивисі, шо на дворї сонце світит, то тепла взагалі нема і близько.*

Загортка – будь-який верхній одяг.

- *Хоть **газівок** замотайсі, де ти така простоволоса йдеши? Хочеш заслабнути і дома сидіти, і ніде не ходити?*

Газівка – жіноча хустка, яка має прозорий відтінок і дуже гладка на дотик.

- *А цю **тужурку** ще баба Параска принесли від свої тети Нусі. Викдо, що то вже стара річ, бо вже така зашурована і кольори віцвіли.*

Тужурка – жилетка, безрукавка.

- *Йой, Юльо, та це така велика шепка, вона щось тобі ніц не пасує. Вна мені чисто клапаню нагадує, але то колись така мода була, ну а то що далі модно?.*

Клапані – велика шапка, що має великі шматки міху, які знаходяться над вухами.

- *В діда хоть і було семеро дітий в сім'ї і жили так не дуже багато, але коли дідо легіночив, то **крисаню** файну мав.*

Крисані – шапка, з крислатими боками.

- *А се **дранті** вже пора повікідати, бо його вже і на город не мож вбрати, такі вже дірке сі поробили.*

Дранті – одяг для різних робіт біля дому.

- *Тета Галина мала двоє пар **чуніт**: одні – парадні, а другі лиш до стайні брала, аби ті перші не замастити.*

Чуніта – калоші.

Такі слова, як **кандали та шльопанці** не є абсолютно новими та такими, які не могли б витлумачити люди, що розмовляють іншим діалектом. Проте вони піддалися переосмисленню під впливом говору села Заріччя і мають відмінність від літературного значення.

- *Сі кандали на тебе завеликі, тай на нозі так смішно сі дивліт, ніби з старшого брава вбравис.*

Кандали – грубе, важке взуття.

- *Вбралам ті шльопанці, бо ніби і жара на дворі, але вечером то заходно в них ходити.*

Шльопанці – вид сандалів з ремінцем, який проходить між великим і другим пальцем (вживається також **в'єтнамки**).

Діалектизм **вельон** є характерним для західних областей України, тому в нашому випадку ми можемо спостерегти тільки фонетичну зміну цього слова.

- *То лиш так ще старші жінки казали: як загубит молода в танци вельон, то вже будут сварки в хаті на всьо життє.*

Вільйон – фата.

3. Назви побутових / хатніх речей:

- *Тай сі фіранки такі дорогі, як дітько, але мус купити, бо що люди скажут: перейшли в нову хату, а вікна нема чим заслонити.*

Фіранки – штори.

- *В тій дерев'яній шкатулці стоїт моя цепочка і мої всі кольца, що мені понадаровували*

Шкатулка – скринька для прикрас.

- *Креденс - то дідовий набуток за своє життє, він ше колись за ним у черзі з талоном стояв, тай того він так злоститсі, що ти його викідаємо.*

Креденс – сервант.

- *Цей образ мені баба вішила, то я як буду перебиратисі до свої хати, я його з собою заберу і ми його вже в нашій хаті повісимо...*

Образ – ікона.

- *Я навіть приблизно не знаю, що там в тому **куфері** стоїт. Певно, там одяг стоїт, але його навіть відкрити не мож, щось там заїло дверку.*

Куфер – скринька для одягу.

- *Баба мала свою **бамбетлю**, а дідо м'яке ліжко і то мене так нервувало завжди ота отака несправедливість. Не розумію чого так було.*

Бамбетля – лавка-ліжко.

- *Над **постелю** завжди вішили образи, а над образами ставили вішиті рушники і майже в кожній кімнаті стояли саме такі образи.*

Постіль – ліжко.

- *Та стара біла **жертка** ще є до тепер. Вже фарба на ній злізла, а вона ще до тепер служить і стоїт в stodолі для старого одягу.*

Жертка – вішак.

Окрему групу серед побутових, хатніх речей складають ті, які в межах говірки села Заріччя є переосмисленими. Специфіка говірки полягає в тому, що навіть іншомовні лексеми, які потрапляють у лексичний склад говірки і функціонують у літературній мові, набувають специфічного значення, підлягають адаптації в межах говірки села та дістають семантичну трансформацію. Наприклад: **етажерка та абажур**

- *Коли Василеві скучно, він мусит щось робити руками. Вічно щось або ремонтує, або щось майструє. Цього разу це **етажерка** в комору, бо там якраз є місце на то.*

Етажерка – полиця для взуття.

- *Та то багачі, та то лиш про люди живут. Се смішно казати, але вони на всі світа нові **абажури** купуют, або показатисі перед людьми.*

Абажур – світильник.

4. Назви прикрас та аксесуарів:

- *Ану дай, дитино, мені мій **полярець** з шафи, я тобі дам п'єтку на морозиво.*

Палярець – гаманець.

- Цим більше **пацьорків** на шиї, тим краще це виглядає. І це не залежить від того, котрий рік на дворі. Як файно, то воно файно.

Пацьорки – намисто з бісеру.

Мовні одиниці такі, як **кульчики та перстень** увійшли в літературну мову, уклалися у словниках та побутують переважно в художній літературі. У розмовному мовленні їх частенько можна зустріти на західній Україні. Таким чином їхнє віднесення до діалектних слів говірки села Заріччя стає зрозумілим.

- Важкі **кульчики** ці, що з біжутерії. Від них вуха звисають і болять сильно. На ніч завжди знімати треба.

Кульчики – сережки.

- Ці **перстені** я дуже рідко ношу, бо вони великі і не зручні, а ще я боюся їх поцарапати.

Перстень – прикраса для пальців (каблучка).

5. Найменування житлового будинку:

- А квіти з заручин поставимо у **сіних**, там вічно холодно, то вони і довго будуть стояти і не зів'януть.

Сіни – коридор.

- **Галерія** – коридор.

- В **ямі** стоять всі закрутки на рік, але цей рік щось їх дуже мало, бо всі порозїздилисі тай кому буду так багато крутити.

Півниця або яма – підвал.

- **Групка** в хаті лишня не буде, і не треба її розбивати, ану побачите, що ще вона знадобитсі.

Групка – піч.

- В нас **бані** зроблена в прибудові до хати і там все дуже холодно і примерзає коли зима. Допалитисі ніяк не можемо.

Баня – ванна кімната.

- На **поді** тато тримає всі наші іграшки, наші перші зошета і всі наші дитячі речі. Коли робимо там порядок так приємно, коли тато розказує про кожну з цих речей.

Під – горище.

- *Стоїт у тій **шіпці** і верстат, і великі ящики, де стоїт трис для худоби, і скутер, який не їде, і там навіть ріпа сушиці восени, як видремо.*

Шіпка – сарай.

Також слід зазначити, що в говірці цього населеного пункту вживається слово **хата** у значенні будинок. Якщо у літературному значенні **хата** – це проста, невеличка споруда для проживання, то в Заріччі хатою називають всі будинки, які мають один поверх і більше. Тому віднесення цього слова до діалектного може викликати сумніви, але ми відносимо, оскільки це є особливістю покутського та гуцульського говорів.

- **Хата** – будинок.
- *А кувбасу будемо в **хатчина** робити. Там добре це всьо розроблети і начинювати кішке, аби в хаті не мастити нічого.*

Хатчина – літня кухня.

Важливо звернути увагу, що деякі говіркові слова, які стосуються найменувань житлового будинку, мають своє діалектне вираження в словосполученнях, а окремо один від одного не несуть ніякого нового значення вже існуючих слів. Наприклад:

- *В **першій хаті** жило нас четверо: я, тато і вас двоє, а **третю хату** баба не дозволяла відкривати, лиш хіба коли якісь гості в Тернополі приїдуть.*

Перша хата – вітальня-спальня, **трета хата** – кімната, яка переважно зачинена і призначена для визначних подій.

6. Назви знарядь праці:

Гралі – знаряддя праці для піднімання та перенесення сухої трави, яке складається з чотирьох зубчиків (*сіна*).

- ***Гралі** стоять в стодолі. Можете їх брати, якщо вам треба, лиш на місце не забудьте покласти.*
- *На ГАЗон зверху клали лиш **вила** і **грабрі**, потім примотували їх ланцями і так сіно з Долинки везли додому.*

Вили - знаряддя праці для піднімання та перенесення сухої трави, яке складається з двох зубчиків (сіна).

- *Возьми отой **кливец**, що стоїт на клинку, і дай мені його сюда! То вже такі грама без мене не можете зробити.*

Кливец – молоток.

- ***Раскалем** колись землю копали абис ми могли завеснувати. Тай так там раскалем нагунаєшсі, що потім тобі в грудих ще три дни гунає.*

Раскаль – лопата для копання ґрунту.

- *Сі всі шуфлі вже давно поржавіли, а ти ше тримаєш їх, Славку! Та вже завартуй собі купити зо дві нові **шуфлі**.*

Шуфлі – лопата.

- *Як йдемо хлопці на риштовку, то берімо всьо, що нам треба з собов мати, бо потім лиш чую, як хтось кричит згори: - Дмитри, позич кельню.*

Кельня – кельма.

Сапа – типова назва мотики у покутських говірках. Ми наводимо це слово через те, що воно активно вживається і входить до фразеологізму « *І була вона весочезна, десь під два митра, такі широкі плечі мала, що аж тулуб здавайсі гий більший за ноги, а коли йшла, то так якби не йшла, а **сапала** »*, що характеризує особу, яка важко ходить (тупотить). І, звичайно, найчастіше вживається як знаряддя праці.

- *Як йдеш з городу треба **сапу** на плече класти і тримати її рукою, бо то так зразу видно, що ти нароблена йдеш.*

Сапа – знаряддя праці для вибирання картоплі (*ріпи*).

7. Локальні назви:

- *Ходить наші баба по **городі** тай лиш зазирає, ба чи не зійшла ще ріпка, ба чи не видно стибел з землі.*

Город – земельна, ґрунтова територія для посаджень.

Фіксуємо досить цікаве значення іншомовного слова «**апендицит**», яке отримало трансформацію і переосмислення в говірці нашого села, літературне значення якого усім відоме

- Ну так в тому **апендициті** живе лише пару хат, і то багато хто з них повіздили, а половину хат пусте. Сумно так тепер на тій вулиці.

Апендицит – глуха частина вулиця, тупик.

8. Назви посуду:

- Свіжину краще робити в тій великій **пательні**, бо так жир не буде траскати по всій кухні. То ж потім не мож відмити.
- А на цій **бритванці** я все плячки жарю. Вона вже чорна, без вушок але на ній ніц не пригорає.

Бритванка або **пательня** – сковорідка.

- На цю липку (вазон), що в третій хаті стоїт, треба десь три **фесташи** води, аби вона віджила, але і аби її не замочити.

Фесташи – ємкість для води з ручкою.

- Клади 6 **мисок** на стіл, бо то нині (Святий вечір) так годитсі. На одну тарілку більше ніж нас є. Вона для тих, хто вже не з нами.

Миска – тарілка.

- На нашу сім'ю, на 5 чоловік йде один величезний **полумисок** замісу на пампушкі. Це щось такі дуже багато виходит.

Полумисок – велика, глибока поливана тарілка.

- Це **горнє** тут ще довго буде стояти? Ну та хтось буде йти тай зачепит його руков, тай розіб'єсі, ну тобі того треба?

Горнє – кружка.

- Баба Софія робила дуже добру зупку. Там тако дрібно була нарізана ріпка, морка і головне баба додавала дрібний макарон. Я міг хоть три **полонника** того з'їсти.

Полонник – ківш, посудина з довгою ручкою для набивання супу.

- Як не ставала алюмінієвих формочок для того, аби спекти паску, мама завжди барала поливані малі **банічкє**. В них було завжди зручно їх вікігати.

Банєк – каструля.

- Такого **начинє** понаскладас, що нема де стати, ну а якби до нас зараз якісь люди прийшли, а в хаті таке сі твори?

Начинє – посуд.

Важливою фонетичною особливістю діалектизмів села Заріччя Надвірнянської області є вживання звука [ɛ] замість нормативного [я], що характеризує цілу говірку в загальному.

- **Скленка** – склянка.
- **Друшлєк** – друшляк.

9. Назви їжі:

- Колись **пляцків** не могла сі наїсти. Але якої коло них мороки: поки ріпу натреш на терці, потім цибулю, а докі пожарю, та то під днини сходило.

Пляцки – 1деруни,

- То вже якась традиція у нас така: на Різдво вічно має бути спечений плячок «Сирник», а на Великдень - «Зимова вишня».

Пляцки – 2печево, випічка.

- Той **тертіник** ще треба уміти спекти. Він вже з низу починає пригарати, а всередині ще сирій.

Тертіник - страва з натертої картоплі, муки, крохмалю, яйця та цибулі, що випікається в клибокій посудині; має форму випеченого пирога.

- **Крухкє** – печиво, випічка.
- На Святий вечір ще мала би сі їсти пісна їда, але баба Параска вже дозволяла пробувати **крухкє**.
- Кажут, **жинтицю** треба пити, як тебе жилодок болит. Вона гий би його заспокоює і помагає її травитисі.

Жинтиці – молочна сироватка, як використовуй як напій, без будь якого приготуваннями додавання речовин до неї.

- Не всі люблять пити **квасне молоко**, но але в тому є свій смак, а ще якщо з молодого ріпкою, маслом і кропиком... ммм...

Квасне / солодке молоко – свіже / прокисле молоко.

- *Не треба робити **гишкє** на Великдень, бо ми його не їмо, хіба би мали дуже багато гостей на світа.*

Гишкє – холодець.

- *Можна зробити саламаху з ріпкою в лупині, і ще **крижєлку** достати і зробити салатик до того і буде люкс.*

Крижєлка – квашена капустана.

- *Тепер мені на **пирог** подобаєсі більше робити заверне тісто, бо воно м'якше і його легше розтачувати. Від нього руки не болять*

Пирог – вареники.

- *Ті **кльоцки** добре їсти зразу, ще теплими, бо потім вони до купи злипаютьсі. Але знаєш, потім і піджарити можна і так навіть ще смачніше.*

Кльоцки – страва із вареної та сирі картоплі, форма якої утворюється так званим *кльоцьканням* (притисканням інгредієнтів руки до руки).

- ***Зупа** - то голодна страва. Тепер поїв, а за пів годинки вже далі їсти хочеш. Ти краще бери ще щось в добавку.*

Зупа – будь-який суп.

- *Та **кулєша** гет без смаку, я не знаю як тобі вона так може смакувати.*

Кулєша - кукурудзяна каша, що готується з милайної муки і води.

- *То тепер вже лиш як ту страву не називають: і хумус, і нут, і так, і сяк, а для мої баби то всьо одно **фасолінка**.*

Фасолінка - густий суп-пюре з варених перемелених квасоль з часником і смаженою цибулею.

- *Але що би там не говорили, але такі не кожна жінка вмє файно готувати і не в кождої є смак. **Борунєць** - ніби і проста страва, а ти попробуй зробити її смачною.*

Борунєць - суп з натиною, мелайної муки і сметани.

- *З гарячих страв ще будуть **палюшки** з вершковим соусом і грибами. Ми так того року робили і всі казали, що їм сподобалось.*

Палюшки – страва з вареної картоплі.

- *Який смак в тих вареницях? Одне тісто їсти, а як повезе, то ще сметани додаш.*

Ванериці - шматки тіста, що лишилися без начинки, які використовуються для вареників.

- *Ви можете йти стелити на стіл, а тато зараз піде на під і принесе лисниці, аби я узвару наварила .*

Лисниці – засушені шматки яблука.

- *То ця твоя бевха така важка страва виглядає. Тако як стає поперек живота і аж до завтра її чуєш.*

Бевха – суп з кукурудзяної крупи, капусти та молока.

- *Мамо, ану зробіть тої затерки, що ви колись нам робили. Щось так мені її закортілося.*

Затерка – страва з вареного молока та тіста (тісто затерається / натерається у молоко).

- *Йооой, дитинко, сі **окрайці** не для моїх зубів, я вже, нібого, не маю чим се їсти, лиш ясна собі зітру*

Окраєц або **горбушка** – шматок хіба, а точніше тверда частина хліба.

- *Ох, та аж ніс пробиває від сих **цвеклів**, то треба ще втерти якогось бураку до них. Та де, та то се їсти не мож.*

Цвеклі – страва, яка традиційно подається на Святий вечір, що складається з натертого буряку та хрону.

10. Назви рис зовнішності, характеру, поведінки та фізичних якостей:

- *Андрій вже таки **фист гонорний** ходит, вже навіть не все вітається з нами.*

Гонорний – людина, яка зазналася.

- *Та то вже такий **кавалєр** віріс, що нема йому ради. Лиш собі дівки ще знайти не годен, дуже вже перебірливий!*

Кавалєр – хлопець.

Торкаючись теми весілля та весільних обрядів, спостерігаємо вживання субстантивованих прикметників **молодий** / **молода** на позначення лексем наречений та наречена.

- *Тепер вже ті весілля проводяться якось культурніше, ніхто так не напиваєсі, ніхто не б'єсі. А пригадую, як то було колись. Страх Божий! А п'яний **молодий** на весіллі, то було як традиція.*

Молодий / **молода** – наречені.

Також часто вживаю такі мовні одиниці, як **кнезь і кнігині**, які змінили своє семантичне значення стосовно літературного, і означають наречений та наречена.

- *В нього так у родині майже всі були **грубі**, ну і йому так передалосі.*

Грубий / **груба** – людина з надмірною вагою.

- *Не пасує жінці старшій такою худюю бути, таким **сухманом**. То всі зморшки видно, всі недоліки сі зразу показують.*

Сухман – людина з недостатньою вагою.

- *Ти думаєш це не буде мені пасувати? А якщо я зроблю отак? - Та тобі всяко буде **файно**, дивитися як тобі зручніше.*

Файна – гарна.

- *І вічно вона мусіла ті губи підмальовувати, або навіть перемальовувати. Дуже часто виходила за контур, аби виглядало так, ніби в неї дуже великі губи. Не повезло їй, бо вона все мені казала: « ага, добре говорити тобі, коли ти така **ваграта**», і сміялася лиш.*

Варгата – губата, людина з великими губами.

- *Одні кажуть, що великий ніс у чоловіків - то **шнобель**. Отак і починаються комплекси. А мені от навпаки подобаюся такі чоловіки, а ще коли горбинка є на носі, то воно прям дуже гарно*

Шнобель – великий, горбатий ніс.

- *Ти хіба би користувалася якимись масками, чи олійками для волосся. Бо ти завжди кажеш, що ти дуже **пелехата**.*

Пелехатий – кучерявий.

- Отако деколи як стає їсти, то всьо в нього на коліна паде, всьо по підлозі качаєсі. А почне з підлоги піднімати, аби не стати на то, починає нагинатисі до землі, то ще чолом до столу вдариться, ну дуже вже **незграбний**. **Незграбна** – недолуга.

- Де не піду – всюда вдарюся, зарапнуся, зачеплю щось чи розіб'ю. Мені вже навіть не дивуються, лиш кажуть аби була уважніша, бо я щось гет **слута**.

Слута – неуважна.

- Він собою всюди вняєє. Зранку на одну роботу біжит, звечора на другу, а вже аж в опівночи додому добираєсі. Все для сім'ї старається, **шпаровитий** хлоп.

Шпаровита – жвавий, енергійний.

- Але ти Максими, **збиточний**, ну і нащо ти це зробив ? Хочеш аби я сварився?

Збиточний – той, що щось витворює.

- **Довгобразий (довгорбраз)** – людина, що має велике овальне лице.

- А той Михайло такий **прикметний**. Так файно зібратисі вміє, так аби то йому пасувало. Все знає, що йому йде до лиця, а що не дуже.

Прикметний – та людина, в якої все до ладу.

- О, та він фист **штрямак**, та то лиш він так вартує зробити, а потім лиш ходити і гоноруватисі.

Шанталавий – неакуратний.

- На **штрямацких** хлопців всі дівке дивлитсі, бо кожна хоче мати коло себе тако чоловіка. Ну та воно так і є.

Штрямак – стильний, причепурений хлопець.

- У класі вона сиділа за першов партов, а нею нікому ніц не було видно. Та фист висока була, **гачуга**, а чого їй хотілосі сидіти на переді.

Гачуга – дуже висока дівчина.

- Ти вчиш - вчиш, а толку ноль. Йоой, **ниборєтко**, та й що з тобов робити? Хоть сідай і плач.

Ниборє – людина, в якої щось не виходить.

- *Де наш Максимко **чічиний**? Де горобчик татовий? Ану покажися нам? Агій, який красень.*

Чічиний – чемний.

- *Такий вже **напастований**, що цураха. Дивися аби тебе не зворочили. Напастований – охайно і чисто вдітий.*
- **Баніке (банєк/банєчка)** – діти українців, які народилися в Америці.

11. Назви городних культур:

- *В мене з мамов лиш сварке за ту **ріпу**. Я вже їм сто раз казав, що це дурна робота садити ріпу, бо потім можна її купити і на ті самі гроші виходит. Такі мене нерви збирають, що страшно*

Ріпа – картопля.

- *Я би так **ягід** потолочених з сметаною і цукром їла, але такі аби ще було трохи видно кусочків ягід*

Ягоди – полуниця.

- *Та Василина з тим **сіном** вже надоїла мені. Я би краще собі то всьо позгрібав і запалив би.*
- **Сіно** – суха трава.

12. Найменування процесів:

- *Треба мені купити окуляри, коли їду в машині, бо там сонце **ражєє**, що ніц дороги не виджу.*

Ражєє – заважає .

- *То видно, що ви родичі. Вам обом отако стає пітнаціть хвилин **покімарити** і вже відчуваєте себе свіжишими, бо я як засинаю то на дві-три години*

Кімарити – дрімати.

- *Треба бігом **прибирати**, бо баба Нуся їде до нас, а у ми так накіринили.*

Кіринити – смітити.

- *Діти, то треба **прєтати** в хаті все, а не лиш тоди, коли гості приходіт. То має бути порєдок в хаті.*

Прстати – прибивати.

- Вони так **гнівалися** всьо життя через ту межу, що не говорили з нами довгий час.

Гніватися – обідитися.

- Вони переїзять до іншої хати, а всьо, що тут **напташили** за всьо життя, хочуть продати, бо то довга церемонія з тими старими меблями.

Напташити – придбати / назбирати протягом довгого часу.

- Ану не **гвавтуй** мені на вухо, я тебе добре чую. Що ти так сі розкуткудахкалася?

гвавтувати – голосно кричати.

- Різдяні свята таки відчуються більше, як Велидень чи Спас, але скільки на коляду **наріхтуватися** так треба, що падаєш плячком в ночі

Ріхтувати – 1 готувати їжу.

- Нема Мирона дома. Вони з Романом поїхати машину **ріхтувати**, бо щось відий пусто їде....

Ріхтувати – 2 ремонтувати.

- А по чому васервага, а по чому? Ой скажіть ми люди добрі, бо **кван'ю** додому.

Кванити – спішити.

- Я так **вікошлилася** з тими посилками додому, що ніц грошей для себе не лишила .

Вікоштитися – потратити дуже багато грошей.

- Ми колись з дівками все бавилися на лівці. І це завжди була я, Руденька, Косилінка, Марічка Геничка і Вірка Бахматка. Це була наша компанія.

Бавитися – гратися.

- Я як сиджу без роботи, то мене нудь береться і всяке дурне в голову йде, а як щось роблю, **загутуюсі** і вже так і час швидше проходить.

Загутатися – зайнятися чимось.

- *Олюшко, ану візьми осю курточину і закутайсі, бо так вітер свище на дворі, що аж до кісток пробирає*

Кутатися – тепло одягатися.

- *То колись в Шмаєшиного був шинок і ми тудя **шпацерували** і там набувалисі, або до когось до хати йшли і там сі набували.*

Шпацерувати – гуляти.

- *В неї крок великий, **шурує** бігом, я її ледве доганю.*

Шурувати – швидко йти кудись.

- *Та з нею так приємно говорити, що слів нема. То вона фиркає вічно, то **заскалитсі** і вже по бесіді.*

Заскалитися – зморщити лице від невдоволення.

- *О вже тобі ся їда не грає, вже не пасує. **Заквасниласі** і сидиш .*

Закваснитися – закусити губи, ніби лимона з'їсти.

- ***Вітріщитися** – дивитися на щось з широкорозплющеними очима.*

- *Ти маєш таку натуру, що тобі вдаєсі всьо згемблювати. Язик в тебе підвішений добре*

Гемблювати – продавати.

- *Наші Оля люди **штрямуватисі**. Потім лиш в дзеркалі відивлєсі чи вона сі не поправила і лиш живіт втягує фист.*

Штрямуватися – парадно, гарно одягатися.

- *Ба що ти не можеш заспокоїтисі? Що тобі є? Ба що тебе так **шпїтит**?*

Шпїтит – заважає, турбує.

- *Мені вже **навкємилосі** малювасі сей пліт. Спочатку це було весело, ну але тепер мені вже нервів не стає.*

Навкємитися - робити одноманітний процес, що максимально набридає.

- *Дідо Славко на дворі якраз, пішов до кірниць аби води свіжої **зачерти**.*

Зачерти – набирати якусь рідину.

- *Ми колись напалювали баню, йшли **обхамитисі** і бігом до великої хати, бо вже на дворі холодіна була.*

Обхамитися – помитися.

- *А вона так **пащукувати** любить. Я її – слово, а вона мені – десіть.*

Пащукувати – підвищувати голос.

- *Та молодим пасує вбиратися якомсь молодіжно, та навіть старшим тожже, а не **забабчитисі** і вже сидіти, як баби старі.*

Забабчитися – вдіти те, що старить.

В цій лексико-семантичній групі, що складається з лексем, які позначають найменування процесів, фіксуємо словосполучення, які разом означають один робочий процес.

- *Смішно мама вміє розказати, бо вона то робить з серйозним обличчям і всі її вірять. Пам'ятаю, як каже мама: «А діти мої отако, як приїжджають з науки, кїдають сумки коло порогу і біжать швиденько дивитися ба чи ріпка не зійшла, ба коли вже можна буде її підгортати, а потім вже **дерти** (ріпку)...».*

Дерти ріпу – копати картоплю

- *Ми з дідом на ГАЗоні їхали на Рахово **поліг робити**. Я то маленьким дуже любив, особливо коли такий замучений, бо жара, пив холодну каву з молоком в бутлиці від води газованої.*

Робити поліг – сушити траву.

- *Тебе вже молодь не хоче тримати худобу і **обходити** її. Я та думаю, що на нашому покоління тримання худоби кого хати може закінчитися.*

Обходити худобу – поратися біля худоби.

13.Афоризми та фразеологізми:

Афоризми та фразеологізми формують стійкий пласт лексики говірки села Заріччя. Іронічні, сатиричні та жартівливі вислови характеризують світогляд та сприйняття навколишнього світу жителями цього населеного пункту.

- *Я собі думала, що ти лиш вона така голосна, а то він ще дуце кричить.*

Яке їхало, таке здибало.

Яке їхало, таке здибало – однакові люди, які схожі за певними ознаками, переважно негативними ;

- *Я її розпитувалася про це вже купа разів, а вона все така скритна була. Я що її запитаю, а вона тим самим мені відповідь. **Що м знала, то м сі довідала!***

Що м знав, то м сі довідав – не дізнався нічого;

- *Навіть ще баба Параска казала, що дитина до трьох місяців така ще ніц не розуміє, а вже потім як **подитинисі**, то вже якось реагує на маму і тата.*

Дитина подитинилася – перехідний рік дитини від трьох до чотирьох місяців, коли дитина умовно виходить з четвертого триместра вагітності.

- *Ти вже щось таке як скажеш, а ще так затарахочиш, як наговориш фіру танків, то хоть сідай і плач, але ніц не мож зрозуміти*

Фіра танків – дуже багато інформації.

- *Ти любиш цей салат, ти його завжди береш, а тепер вже **кіна граєш**, що ти його не хочеш.*

Грати кіна – вгадувати.

- *Пам'ятаю відкриваю я той класний журнал (а нам дали його заповнити за тиждень) відкриваю я і **третьої не розумію**. До чого братися? Що там правильно писати?*

Третьої не розумію – нічого не розумію;

- ***Лягти аби сало сі зав'їзвло** – відпочити.*
- ***Дивитися в порцію** – дивитися в стакан, що п'єш. Цей вислів використовується в тих випадках, коли хтось починає давати поради, яких не просили, або ж просто повчає.*
- ***А добро би тобі було, тай би не минало, як ти мене вже достала з своїми забаганками.***

Бо дай би тобі добре було – вияв розчарування або роздратування.

- ***Ото так здоров'ї треба мати, аби бути таков **п'єнов як шуфлі**, а ще мати сили йти до танцю. І то не один танець, а всі.***

П'єна, як шуфлі – дуже п'яна особа.

- *Я йому кажу, що візьми спочатку зроби всі справи зранку, а потім вже можеш робити всякі додаткові справи, а йому **хоть кіл на голові теши**. **Хоть кіл на голові теши** - не можливо нічого довести.*
- *Біду та горівка робит з людьми. Та се є суцільна слабкість. А він лиш **п'є, як вуж** і нема тому ради.*
- ***П'є, як вуж** – людина, яка може випити велику кількість спиртних напоїв.*
- *Тобі вічно не догода. Так не добре, сяк не добре. Питаюся – не добре, не питаюся теж не добре. Ти сіла і **надуласі, як сич**. **Надувся, як сич** – образився.*
- *Приходжу з роботи, ніг не чую, рухи ми спухають, **паду пляцком** з порога. **Падати пляцком** – бути дуже втомленим.*
- *Ага, вже на него не кричиш, вже не вересканиш на цілу хату. А що? **Згадала корова, як тилетком була?** **Згадала корова, як тилетком була** – вияв дорікання.*
- *Ти ще скажи, що це всьо була рік тому і день перед Великоднем. **Це така правда, як вош кашлає**.*
- *Ти ще Андрію це не зробив ? А **бідко чорна**, но а що ти ще чекаєш? **Бідко чорна** – ознака сердитості.*
- ***Це така правда, як вош кашлає!** – брехня.*
- ***А рінка такі би сі світила** – вияв великого уподобання страви (може бути будь-яка)*
- *Я собі той весь одяг поскладала, а він то мені перебив всьо, а **най сі преч каже**. **А най сі преч каже** – вияв розчарування.*
- ***Влізтися в шріку** – заспокоїтися.*
- ***Тебе то не обходить** – тебе це не стосується.*
- ***Твоє сі не меле** – тебе це не стосується.*
- ***Не можна лігати спати на Великдень. Бо поліг змокне!** – забобон.*

- *Аби тобі таке лице було, як ти мені правду кажеш.* – дорікання та недовіра до сказаного.
- *Не завертай мені голови* - не плутай мене
- *Я не їм сметану, бо в мене п'єти від того сидатсі.* – жартівлива форма відмови.
- *То яку ти сорочку хочеш брати? Ти лиш мішєєш клевиціми.*
Мішєти клевиціми – змінювати певне рішення багато разів поспіль
- *Не приматкобужуйсі, бо то і так не правда* – дорікання у брехні.
- *Чекаю, як свинє обуха* – довге очікування чогось.
- *Що ти вже жінко моя, в'єшся, як гадина? Що вже тобі з мене треба?*
Витися, як гадина – робити щось на свою вигоду.

Діалектизми характеризують особливості світогляду зарічанців та їхню багату фантазію. Мовні одиниці дають змогу збагатити лексичний склад та структуру української мови та дати вичерпну характеристику говірці цього села.

В результаті проведеного аналізу лексичних особливостей говірки порівняно з літературною мовою, було встановлено присутність специфічних лексем та термінів, які використовуються у говірці з іншими значеннями або мають альтернативні найменування.

Дослідження лексичних особливостей говірки має значимість для культурологічного та мовознавчого аналізу, оскільки сприяє кращому розумінню мовної різноманітності та культурних аспектів певного регіону.

2.3. Морфологічні ознаки говірки

Під час аналізу морфологічних особливостей для початку ми звернемо увагу на типові риси південно-західного наріччя, оскільки вони дуже помітні, а потім спробуємо виділити морфологічні риси покутсько-буковинського говору, які є унікальними у дослідженні говірки села Заріччя.

Особливості у словозміні іменників.

Загалом у словозміні іменників говірка відтворює літературної мови, нами зафіксовано єдиний відповідних. В орудному відмінку в жіночому роду флексія В орудному відмінку однини жіночого року в говірці села Заріччя домінує флексія [ов] на місці літературного [ойу], наприклад: [рук'ов] – рукою, [Христ'ов] – Христею, [ма'мов] – мамою, [сукй'енков] – сукенкою – сукнею. *Я вже не знаю, що з цев руков робити, так болит мене, що не можу вже...; Йдемо з Христ'ов на ріку, якраз вода вгріласі і буде добре купатися, бо ми ще сего літа ні разу на ріці не були; З мамов поїхали в місто подивитисі за сукенков мені на випускний, але ти знаєш, що я мала ростом – то треба буде шити під мене.*

Загалом у словозміні іменників говірка села відтворює літературні норми, тому нами зафіксована тільки одну особливу словозміну іменників в орудному відмінку.

Особливості у словозміні говіркових форм займенників.

Спостерігається збереження давніх форм давального і орудного відмінків однини особового і зворотного займенників **ми, си, ті, кі** при формах **мені, собі, тебе, тобі**:

*Ти **ми** не розкажуй, що я маю робити, бо я вже відти йдучи, я ліпши знаю.*

*Я **ті** прошу, дуже вже вбраласі в пірїї, тай вже дуже хочеш щось мені тут розказувати.*

Ті – тебе. **ми** – мені;

Поширення усічених форм займенників **го, му, ні** замість **його йому, неї**.

*Лиши **го**, що ти вічно в нему шукаєш, вічно тобі не вгодиш.*

*Що з **ні** хоч? Не видиш, що прийшла додому ледве тепла? Пітнаціть годин на нагах – то най нікому сі не здає.*

*А най **кі** добро буде, ади як ти мене послухаласі.*

Го– його. **Ні** – неї. **Кі** – тобі

Редупліковані форми вказівних займенників **то, се** – **тото, сесе** часту побутують в розмовній лексиці

*Ти **сесе** роби добре, мий **файно**, бо прийдуть гості і скажуть, що ти **капарна**...*

***Тото** буй **файний** день, так **файно** на природі побули....*

Особливості словозміни дієслів.

Наявність форм інфінітива на **-чи** від дієслів на задньоязиковий приголосний **з, к, х**, наприклад :

*Треба швидше **бічи**, бо ніц не встигаємо, чєс біжит, як дурний*

Бічи – бігти.

*Йду сі **підстричи**, бо вже волоссі таке довго... А ти знаєш, що мені так не пасує.*

Підстричисі - підстригтися.

Поширення форм майбутнього часу *му писати* – *буду писати* і т.д..

Наприклад:

Я му робити се завтра, бо нині вже немаю сил, то всьо робити....

Зафіксовано збереження давніх форм праслов'янського перфективна дієслів 1 і 2 особи однини і множини минулого часу.

Ходилам на ту роботу, як на каторгу. Добре, що звідти пішлам, бо там ніц добра не було.

Ходилам – ходила.

А я казам, що то так і буде, а ти не хотів мене слухати. Тепер я не знаю, що з тим робити.

Казалам – казала.

Носили смо колись то, що було. Лиш в неділю файно сі вбирали, а так то не мали того, щотепер молоді мають.

Носили смо – носили.

Унікальною особливістю села є фонетичне усічення закінчення, так зване упущення кінцевого **[m]**, що спостерігається у формах 3 особи однини і множини дієслів другої відміни.

Вони носє то так поволи, що не мож сі дивити.

[но́се] – носять.

Анна з Марічков ходє по черзі до тої роботи, два дни одна робит, а два дни – інша.

[хо́де] – ходять.

У результаті проведеного аналізу морфологічних особливостей говірки в порівнянні з літературними морфологічними нормами української мови встановлено присутність специфічних морфологічних форм та варіацій у використанні слів у говірці.

При проведенні аналізу були використані методи морфологічного аналізу та порівняльного аналізу, що дозволили ретельно дослідити особливості морфологічних форм у говірці та встановити їх відхилення від літературних норм.

Дослідження морфологічних особливостей говірки має значущість для мовознавчого аналізу та вивчення регіональних мовних варіацій. Отримані результати можуть бути використані у наукових дослідженнях, спрямованих на глибше вивчення говірки та розвиток мовознавчої теорії. Використання об'єктивних методів аналізу забезпечує отримання достовірної інформації та підтверджує науковий підхід до вивчення мовних особливостей.

Отже, проведений аналіз підтвердив наявність відмінностей у морфологічних особливостях говірки, що свідчить про варіативність мовного виразу та його пристосування до конкретного регіону або групи людей.

2.4 Синтаксичні діалектизми говірки села Заріччя

Особливості закінчення.

В говірці покутського села Заріччя активно використовується зворотній формант **-сі** замість нормативного **-ся**. Він може використовуватися як і постпозиції так і в препозиції, наприклад:

*Так файно **набула сі** з дівками, що страшне. Такі добре, що у мене сьогодні вихідний.*

***Набула сі** – набулася – повеселилася (гарно провела час).*

*Я так **сі бою** темноти, що мушу спати з нічником..*

Сі бою – боюся.

Ця особливість є найпомітнішою в говірці села Заріччя, що одразу привертає увагу мешканців інших сіл та міст.

Особливості розташування сполучників.

До синтаксичних особливостей цього села належить зміна розташування сполучників, які переважно стоять на початку слова. Ось декілька прикладів:

Як приїхали, пішли варити їсти, бо падали з ніг після роботи.

В більшості випадках унормованого мовлення використовується інший варіант цього ж речення.

Ми пішли готувати їсти, як тільки приїхали, бо падали з ніг після роботи.

Як виступили, аж розслабили сі. Ну так вже переживали за ту пісню, що слів нема.

Ми розслабилися, після виступу, бо дуже переживали через ту пісню.

Як взнала це, то розплакалася. Я була дуже розчарована.

Я розплакалася, коли взнала це. Я була дуже розчарована.

Особливості порядку слів у реченні.

Ця зміна також стосується зміни порядку слів у реченні за схемою « додаток – підмет – присудок»

«**Зупки Влад** дуже любить» замість «**Влад** дуже любить **зупки**»

«**Телевізор я** дивлюся, а що не можна?» замість «**Я** дивлюся **телевізор**, а що не можна?»

«**Від роботи я** так втомлююся, лиш чекаю тих вихідних, аби відпочити» замість «**Я** так втомлююся **від роботи**, лиш чекаю тих вихідних, аби відпочити»

Ще однією особливістю говірки села Заріччя є часте вживання часте службових частин мови між підметом і присудком. Переважно це можуть бути службові слова, рідше займенники і вони можуть стояти або на початку речення, або між головними членами речення. Наприклад:

Він **то** лиш таляпати язиком вміє, більше нічого.

Та Славко ниє вічно, йому все недогодиш. Всі не праві йому, а лиш він один святий.

Вивчення синтаксичних особливостей говірки покутського села має велике значення для мовознавчого аналізу та розуміння регіональних мовних варіацій. Отримані результати можуть бути використані у подальших наукових

дослідженнях, спрямованих на глибоке вивчення говірки та розвиток мовознавчої теорії.

Розділ 3

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛУ З ДІАЛЕКТОЛОГІЇ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

3.1 Методика вивчення фонетичних і граматичних діалектизмів: їх порівняння з літературною мовою.

Безпосередньо діалектна мова характеризується відсутністю писаних для неї правил, мінливістю своєї будови в різних частинах етнічних територій і найчастіше проявляється в усному мовленні. Потреба передання діалектизмів на писемне мовлення зумовило чіткі фонетичні та граматичні відмінності діалектизмів від таких самих слів нормативної літературної мови.

Власне таких діалектизмів зафіксовано значно менше ніж лексичних, проте вони є не менш важливими при вивченні діалектизмів у школі на уроках української мови. Учні, які проживають в сільській місцевості активніше

послугуються фонетичними та граматичними діалектизмами, ніж учні, які живуть у місті. Прислухаючись до вимови вчителя, такі учні відчують різницю між своєю вимовою та вимовою вчителя і таким чином самі можуть проаналізувати своє мовлення та зробити певні висновки. А от для учнів в містах важливим є озвучення таких діалектичних одиниць для кращого сприйняття та розуміння матеріалу.

Ми вважаємо, що під час вивчення, власне, фонетичних та граматичних діалектизмів у школі варто розпочинати з мінілекції як однієї із найкращих форм організації навчального заняття. Оскільки мова йде про вивчення діалектизмів у школі, а не в університетах, то важливим доповненням до лекції є роздавальний матеріал і різне унаочнення, що допомагало б учням засвоїти нову інформацію.

У мінілекції треба подати приклади, які би охопили різні ознаки діалектизмів, щоб ознайомити учнів з новим матеріалом. Звичайно, слід не забувати про використання мультимедійної дошки, якщо є така можливість.

Матеріал лекційного характеру може виглядати так:

Тема: Фонетичні та граматичні діалектизми південно-західного діалекту

1. Українські діалекти. Межі поширення південно-західного діалекту.
2. Фонетичні та граматичні особливості південно-західного діалекту.

1. Українські діалекти. Межі поширення південно-західного діалекту.

Діалект, або наріччя,— великий підрозділ мови, що об'єднує групу говірок, пов'язаних між собою рядом спільних явищ, невідомих іншим говіркам. Українська загальнонародна мова має три такі наріччя: північне, південно-західне й південно-східне.

Північне наріччя побутує на терені Чернігівської, Житомирської, Рівненської, Волинської, північних частин Київської та Сумської областей.

Південно-східне наріччя охоплює Полтавську, Харківську, Луганську, Донецьку, Запорізьку, Дніпропетровську, Херсонську області, Крим, південно-східні частини Київської, Сумської, Кіровоградської, Одеської, східну частину Черкаської та південну частину Миколаївської областей. До цього наріччя

належать говори Середньої Наддніпрянщини, що лягли в основу **літературної мови**.

Південно-західне наріччя поширене на території Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької, Хмельницької, Вінницької, Тернопільської, північно-західних частин Кіровоградської та Одеської областей, південно-західної частини Київської області, південної частини Житомирської області, західної частини Черкаської та північної частини Миколаївської областей. Говірки цього наріччя мають низку специфічних рис порівняно з літературною мовою.

Південно-західне наріччя поділяється на такі говори:

- волинсько-подільські (південно-волинські, подільські);
- галицько-буковинські (наддністрянські, покутськобуковинські, гуцульські (східнокарпатські), надсянські);
- карпатські (бойківські (північнопідкарпатські), закарпатські, лемківські (західнокарпатські).

2. Фонетичні та граматичні особливості південно-західного діалекту

«Риси, за якими П.-з. н. протиставляється пд.-сх. і пн. наріччям, охоплюють усі чи більшість говорів наріччя; частина специфічних для П.-з. н. рис має вузьколокал. характер. Багато важливих для структури П.-з. н. ознак не протиставляються ін. наріччям, вони є інтегральними.

Фонет. особливості П.-з. н.:

1. рефлексія давніх **о, е** в новоутв. закритих і ненаголош. складах як **і** (*конь > кін', печь > піч, ієсенъ > осін'*), у частині карпатських говорів давні **о, е** зазнали ін. змін — на **у, ʏ, и** (*конь > кун', кин', принесль > принʏс*);
2. давній **Ѣ** (ять) рефлексувався як **і** в наголош. і ненаголош. позиціях (*пѢсокъ > пісók, дѢло > діло*);
3. в галиц.-буков. групі говорів а після м'яких приголосних і шиплячих змінюється на голосний перед. ряду **е, и, і** (*час > чіс, тел'á > тел'é, шáпка > ші́пка*), для ін. говорів ця зміна не характерна;
4. наявність сильного **укання** — зміни ненаголошеного **о** в **у** (*гоʏлúbка, кужу́х*);

5. у ненаголош. позиції сильне змішування *e* і *и* (*жи^ев^е, висл^о*), а в буков. говорі виразна зміна артикуляції *и* у напрямку до *e* (*бе^ке́* 'бики', *же́то* 'жито');
6. у карпатських говорах наявний голосний заднього ряду *ы* (*сыны, были*);
7. деспалаталізація *р'* і пов'язане з нею виділення нової йотової артикуляції в наддністр. говорі (*зор'а* > *зор'я*, *бур'а* > *бур'я*);
8. оглушення приголосних у кінці слова і перед глухими приголосними;
9. відсутність подовження приголосних в іменниках с. р. (*жит':а* > *жит'а*, *жит'е*);
10. перехід м'яких приголосних *д', т' в г', к'* (*д'ід* > *г'ід*, *т'істо* > *к'істо*);
11. наявність на місці давніх сполук *ръ, ль, рь, ль* рефлексів *-ир-, -ил-, -ер-, -ел-, -ыр-, -ыл-* (*керніц'а, кырв'авий, гилт'ати*).

Морфол. особливості П.-з. н.:

1. наявність флексії *-оў, -еў* на місці давніх *-ойу, -ейу*, а також флексії *-ом* в ор. в. одн. іменників ж. р. та узгоджених з ними прикметників, числівників та окр. займенників (*рук'ойу* > *рук'оў, рук'ом, мн'ойу* > *мноў, ном, земл'ейу* > *землеў*);
2. збереження у багатьох говорах рефлексів давніх закінчень дав. і місц. в. мн. іменників ч. р. *-ом, -ім, -ох, -іх* (*син'ом, брат'ім, на син'ох, на брат'іх* при формах *син'ам, брат'ам, на син'ах, на брат'ах* у більшості укр. діалектів);
3. збереження давніх форм дав. і ор. в. одн. особового і зворотного займенників *мі, ми, ті, ти, си, м'а, т'а, с'а* при формах *мені, тобі, собі, менé, тебе́, себе́* в ін. говорах;
4. поширення усічених форм займенників (*го, му зам. йог'о, йому́*), редукованих форм вказів. займенників *то, се* — *тото, сесе, сес'а*; наявність форм *інфінітива* на *-чи* від дієслів з основами на задньоязиковий приголосний *г, к, х* (*бігчи, стрими*);
5. поширення різних форм майб. ч. (*б'уду пис'ати, б'уду пис'ав, пис'атиму. му пис'ати*);

6. збереження давніх особ. форм дієслів 1-ї і 2-ї ос. одн. і мн. мин. ч. (*носів'їем, носілаам, носіли смо, носіли сте*), а також форм давномин. ч. (*був-їем казів*) та форм умов. сп. (*був бим робів*).

Синтакс. особливості П.-з. н.:

1. наявність конструкцій прийменник *к* + іменник, займенник у дав. в. (*к тобі, зам. до тебе*), конструкцій *нас було двох* зам. *нас було двоє, майу діти* зам. *майу дітей* та ін;

2. поширення вільного відносно зворотного дієслова розташування форманта *с'а* — у *препозиції* чи *постпозиції* (*їа с'а весел'у і їа весел'ус'а*).

Словотв. особливості П.-з. н.

1. зумовлюються набором словотворчих засобів, не властивих діалектам ін. наріч, напр.: суфікси *-анк(а)*, *(н)-иц'(а)* для утворення назв полів з-під сільськогосп. культур (*стерн'анка, бурач'анка, барабол'анка, житниц'а, бул'аниц'а*), суфікс *-л'(а)* для творення назв діючої особи ж. р. (*брал'а, копал'а, ворожіл'а*) та ін. Літ., наук. діяльність, шкільництво носіїв П.-з. н. аж до серед. 20 ст. були позначені поміт. впливом місц. говірок, що зумовило формування у різний час галиц., буков. і закарп. варіантів укр. літ. мови, з яких лише галицький був найбільш унормованим і поширеним.» [67 с. 480-481]

Основна література:

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вищ. школа, 1980. – С. 37–60.
2. Грещук В.В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис. Івано-Франківськ: ПНУ, 2010. 303 с.
3. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Жилко Ф. Т. – К. : Рад. школа, 1966. – 303 с.
4. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 58–105.
5. Прокопчук Л. В. - Українська діалектологія. Модульний курс. Вінниця: Нілан-ЛТД. 2013. 191 с.

Фонетичні та граматичні особливості південно-західного діалекту потрібно роздати всі учням, щоб вони зорозово сприймали інформацію. Такий роздавальный матеріал слід використовувати і під час виконання вправ, адже тема є досить об'ємною та складною.

Мінілекція дає змогу систематично та поступово засвоювати знання з нової теми. Під час лекції учні повинні занотовувати найважливіші питання, які стосуються нової теми. Учні самостійно мають вмiти розкривати основні положення теми, правильно формулювати свої думки та вмiти поставити запитання до свого однокласника.

Наступник кроком для засвоєння нового матеріалу є виконання практичних завдань, які допоможуть систематизувати нові знання та закріпити набуті навички.

Вправа 1

Перепишіть речення, підкресліть слова, які на вашу думку є особливими. За допомогою роздавального матеріалу встановіть їхній літературний відповідник.

1. *Бери той **цвичок** і молоток – будемо щось майструвати! (Цвичок - цвях).*
2. ***Ніц** з того доброго не буде, ти ж сама це знала. (ніц - нічого).*
3. *Аби лиш тобі нічого за це не казали, бо скажуть «**вібачей**» та й « до побачення». (вібачей – вибачай).*
4. ***Инчі** колись люди були, не ділилось так: **ци** бідний, **ци** багатий.(ци - чи),(инчі – інші)*
5. *В **цему** ще треба добре **розумітисі**, аби щось говорити. (цему – цьому),(розумітисі – розумітися).*
6. *Ой там на горі, ой там на крутій, ой там сиділо пара **гулубів** (народ.пісня).(гулубів – голубів)*
7. *Треба йти **кісто** на вареники місити. (кісто – тісто).*
8. *Сімейне **життє** – то дуже **вашко**. Ще моя баба казала: «таздувати, як каміння кусати». (Життє – життя, вашко – важко).*

Така вправа допомагає розвивати увагу та мовне чуття в учнів. Активно послуговувати роздавальним матеріалом та аналізувати, які саме перед ним

діалектизми – фонетичні чи граматичні. Вміти доводити свою думку, використовуючи доречні аргументи.

Вправа 2

До поданих граматичних діалектизмів доберіть літературний відповідник. З виділеними словосполученням складіть речення.

*Дай соли, **розкажи дідови**, не бий руков, пішов з нев, не чіпай ми, **я го кликав**, з тотов нема навіть чого ставати говорити, літну воду візьми, печи калачі, **не можу бічи**, мещ знати, ходилисмо разом, **співавес на цілий голос**.*

Вправа 3

Запишіть в стовпчик фонетичні і граматичні діалектизми, як ви використовуєте у своєму мовленні. Поміняйтеся зошитами зі своїм сусідом по парі та напишіть літературний відповідник.

Такий виклад інформації та такі вправи допомагатимуть розвивати практичні уміння та навички в школярів з курсу діалектології. Вони провокують учнів до активної мозкової діяльності та аналізу. Цим самим учні розвивають свій словниковий запас, усвідомлюють причину виникнення та побутування певних діалектних одиниць.

Стосовно інноваційного вивчення граматичних і фонетичних діалектизмів, то тут можна використовувати вправи, де б учні могли скласти текст говіркою власного села і озвучити його. І той самий текст скласти літературною мовою без будь-яких ненормативних домішок діалекту. Таким чином порівняти їх і прокоментувати їхні особливості.

Використовуючи інтерактивні методи, такі як розігрування сцен, групова діяльність допомагає учням зрозуміти всі особливості вимови окремих слів та буди речень. Зазвичай, школярі дуже люблять проявляти свої акторські здібності, тому це було б чудовим поєднання прояву їх талантів та вивчення матеріалу.

В наш час розквіту технологій актуальним буде використання мультимедійних ресурсів. Це може бути використання інтерактивних дошок,

аудіо- та відеоматеріалів для ілюстрації та пояснення діалектних особливостей. Це дозволяє учням наочно побачити приклади діалектичних висловів.

Використання мобільних додатків, онлайн-ресурсів та електронних підручників для вивчення граматичних і фонетичних діалектизмів дає можливість учням самостійно освоювати і вдосконалювати матеріал у зручний для них час і темп.

Практичне застосування граматичних і фонетичних діалектизмів забезпечується через рольові ігри, дебати, імпровізації та інші форми активної діяльності. Це допомагає учням установити зв'язок між теоретичними знаннями і практичним застосуванням у реальних ситуаціях.

Ще одним видом вправ може бути використання аудіозапису з наявними фонетичними та граматичними діалектизмами, під час прослухування якого, діти могли б виписати їх, а потім вказати, де порушення літературних норм зумовлене діалектними ознаками, а де іншими (суржик).

3.2 Особливості говіркових лексичних діалектизмів у зіставленні з літературними лексичними відповідниками

Лексичні діалектизми – це слова, які позначають поняття, для вираження яких у літературній мові вживаються інші номінації і можуть бути утвореними від іншої непохідної основи. Серед всіх діалектизмів вони є найчисельнішою групою, оскільки у них є семантична спільність зі словами загальнонародного вжитку, проте їхнє матеріальне вираження інше.

Традиційно виділяють три групи лексичних діалектизмів – власне лексичні, етнографічні та семантичні.

Власне лексичні – це діалектні синоніми до літературних та унормованих слів, наприклад: *перва сестра* – двоюрідна сестра, *вуйко* – дядько.

Етнографічні діалектизми – це найменування місцевих реалій, які не поширені та не використовуються на решті території, наприклад: *клет* – сичужна закваска.

Семантичні діалектизми – слова, що мають інше значення, яке відрізняється від загальнономовного. Наприклад: *пляцки* – деруни, *пирого* – вареники.

Як відомо, психологічним фоном під час вивчення лексичних діалектизмів є твердження про те, що психологічні утворення виникають під час засвоєння учнем навколишнього середовища на двох рівнях – інтелектуальному і чуттєвому. Опанувати поняття певно предмета означає вловити зв'язок між значущими ознаками і певний зв'язок між поняттями.

Як зауважує М. Пентелюк: «учителеві необхідно враховувати основні психологічні чинники, що стосуються безпосередньо самого учня:

- мислення (самостійність, швидкість, глибина, рівень продуктивності, співвідношення понятійного й образного компонентів; функціонує в єдності з мовленням);
 - сприймання (слухове, зорове, дотикове, кінетичне; повнота, точність, швидкість; аналітичний, синтетичний, аналітико-синтетичний тип; навчання ґрунтується на поєднанні наочності та слова вчителя, конкретних характеристик та узагальнень);
 - пам'ять (короткочасна й довготривала; процеси мимовільного й довільного запам'ятовування; образи, вербальна пам'ять, типи пам'яті – зорова, слухова);
 - увага (мимовільна, довільна, після довільна, адитивна, візуальна; якості уваги – стійкість, переключення, концентрація, обсяг, розподіл);
- мотивації (зовнішня, внутрішня; віддалена, близька; пізнавальна, інструментальна, комунікативна).» [61, с.120].

Під час вивчення діалектизмів застосовують низку вправ для кращого засвоєння матеріалу. Важливим є те, що потрібно дотримуватись певної послідовності використання.

Пропедевтичні вправи сприяють забезпеченні первинного сприйняття слова. Вони дають семантичне визначення слова та зіставляють його з дійсністю.

Вправа 1

Прочитайте речення та підкреслив слова, які для вас є незрозумілими. Поміркуйте, що можуть означати ці слова.

*Прийшов час їхати до бабусі в село і допомогти їй копати **бульбу** (картопля).*

*Цього року такий багатий врожай на **кукуріцу** (кукурудза).*

*Сусідський **кугút** (півень) кожного ранку будить нас. І для чого тільки ті механічні будники придумали?*

*Колись було так: як маєш багато землі, то ти вже найкращий **газда** (господар) на все село і нема тобі рівних.*

*Ще зовсім мало для мене найбільша радість була – це **хитанка** (гойдалка) на грушці, яку дід Славко ще для мого тата робив.*

*Запечена **ріпа** (картопля) – найсмачніша страва, яку готувала моя бабуся.*

*Тато вмів так зав'язувати **гудз** (вузол), що тільки він сам його і розв'язує.*

От що означає «чоловіча сила».

***Вуйко** (дядько) Михайло був здоровенним чоловіком. Певно тому його так всі боялися.*

*В тих **мештах** (взуття) ще баба Пасарка заміж виходила. Тепер вже таких і не знайдеш.*

*Щонеділі ми ліпимо **пирог**и (вареники) з картоплею.*

*А ті смакоти стоять на **бамбетлі** (лавка-ліжко).*

*В тата завжди мав стояти його **кливец** (молоток) на одному і тому самому місці.*

*Кожен мав з'їсти по **кавалкові** (шматкові) хліба і запити теплим молоком.*

Такі вправи найкраще використовувати під час вивчення нового матеріалу, адже саме вони сприяють увазі учнів середньої школи. Учні мають можливість

при сприйнятті текстів усвідомлювати єдність значення форми і функції вивчених одиниць мови.

Саме на цьому етапі слід використовувати **ілюстративні вправи**. Метою таки вправ є демонстративних показ зразків уживання певного слова. Обмінюючись досвідом і знаннями зі своїми колегами-однокласниками, учні засвоюють нові значення слів, освоюють синтагматичні зв'язки діалектичної одиниці. На цьому етапі найефективнішою роботою є робота з словником. А щоб виконувати вправи було цікавіше, варто давати такі слова, які не зовсім легко витлумачити, опираючись на текст.

Вправа 2

Прочитайте і запишіть значення слів, які виділені жирним шрифтом. Для перевірки своїх знань скористуйтеся словником діалектизмів.

Список словників

М.Й.Онишкевич. Словник бойківських говірок. – К.:Наукова думка, 1984

Гуцульські говірки. Короткий словник (за ред. Я.Закревської). – Львів, 1997. – 232 с.

П.С.Лисенко. Словник поліських говорів.- К.:Наукова думка, 1974. – 261 с.

А.А.Москаленко. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. – Одеса, 1958

*Здається, **шваблики** (сірники) у нас є.*

*Той **банек** (металевий горщик, каструля) стоїть на полиці, чому ти не можеш його знайти?*

*Тобі завжди не вгодиш, завжди щось **бабраєш** (неохайно перебираєш).*

*Ото вже файний **бахур** (хлопець, юнак) стоїть. Мені би такого!*

*Сьогодні маємо **тремпелі** (плічка для одягу) купити, а то завжди забуваємо про них.*

*Цей **куфер** (скриня для одягу) ми поставимо під ту стіну, бо тут він заважає.*

***Крумплі** (картопля) доречна на кожному святі.*

*Все ж таки, як чудово, що сьогодні **стрийко** (дядько, брат батька) приїздить. Ми його вже більше двох років не бачили.*

*А **тертюхи** (деруни) в Оксани смачніше виходить. Треба буде рецепт випитати.*

*Ой і грамотно вже зробили той поребрик (**бордюр**).*

*Йдемо сьогодні з Дмитром на **дефіляду** (забава, гулянка).*

Після виконання таких вправ учні повинні засвоїти значення слова в певному контексті, збагнути синтагматичні зв'язки цієї лексичної одиниці і опанувати граматику слова. Вміти самостійно користуватися словниками.

Наступними вправами є **вправи для закріплення**. Під час виконання таких вправ учні володіють парадигматичними зв'язками слів: школярі уміють добирати до діалектизмів синоніми, антоніми. Під час виконання цих вправ у них закріплюється розуміння про структурно-семантичні зв'язки слів.

Вправа 3

До поданих діалектизмів доберіть літературний відповідник. Запишіть синоніми та антоніми до цих діалектизмів.

Благий – лагідний; Жідний – жадібний; Зціплий – млявий; Кашерний – вибагливий до їжі; Лицатий – повнощокій; Людіний – вихований; Наглий – нахабний, грубий; Найпуций – найгірший; Череватий – товстий; Ціпкий – міцний; Штрямацький – акуратний, чепурний;

Закріплюючі вправи мають формувати в учнів повноцінні знання про парадигматичні зв'язки діалектизмів. Вільне та доречне використання їх у усному та писемному мовленні.

Повторювально-узагальнювальні вправи забезпечують засвоєння багатозначності слова; Такі вправи поширюють словниковий запас учнів. Школярі можуть добирати власні приклади до загальновідомих діалектизмів та групувати ці слова у лексико-семантичні групи.

Вправа 4

Запишіть діалектизми, які вживаються у вашій місцевості. Напишіть їхнє визначення та по групуйте їх за такими лексико-семантичними групами:

- *Назви одягу;*
- *Назви страв;*
- *Назви житлових і господарських приміщень та їх частин;*
- *Назви знарядь праці, предметів побуту;*
- *Назви народних музичних інструментів.*

Ці вправи ілюструють готовність учнів мислити логічно і систематично. Самостійно групувати слова в групи та наводити аргументи на користь свого твердження.

І важливим етапом для закріплення знань про лексичні діалектизми є **виконання творчих завдань**. На творчих заняттях можливі такі види робіт:

- 1) Написання творів різних стилів з використанням лексичних діалектизмів.
- 2) Складання власного словника діалектизмів, якими учні послуговуються в повсякденному житті.
- 3) Дослідження лексичних одиниць у різних стилях мовлення.
- 4) Написання твору-роздуму про використання діалектизмів у різних стилях мовлення.

Вказані вправи мають на меті розвивати учнівську уяву та фантазію. Дають змогу відчувати себе самостійними та креативними. Дозволяють відчувати всю відповідальність від час виконання творчої роботи і вміння продемонструвати та захистити її.

Сучасний урок української мови вимагає від учителя нових методів подання інформації. Використання мультимедійних технологій піднімає урок на новий рівень та сприяє розвитку аналітичних здібностей. Тому можна використовувати такі технології:

- Електронні підручники на телефонах або ж виведення матеріалу на мультимедійну дошку.
- Тестові завдання та диктанти;
- Демонстрації фільмів, де яскраво проілюстроване вживання лексичних діалектизмів.

Традиційним у вивченні діалектизмів є виконання вправ, а от інноваційний аспект може полягати, що можна продемонструвати дітям, що з одного боку літературна мова не передбачає розлоге використання діалектизмів, а з іншого боку – в окремих художніх творах діалектизми є використаними з функціонал-образною та стилістичною метою, наприклад:

Вправа 1

Прочитавши уривки з твору Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків», знайдіть діалектизми та прокоментуйте їх. Як ви вважаєте, чи доречно і правильно з погляду побудови тексту вжито діалектизми?

1. *«Вітер гострий як наточена **бартка**, бив йому в груди, його дихання в одно зливалось із диханням гір, і гордість обняла Іванову душу».*
2. *«Коли замовкли стріли **пістолів** і одспівали весілля, а жінка пригнала до загороди вівці й корови, Іван був задоволений навіть».*
3. *«Іван зігнувся, чекаючи смерті, та Юра вгамував свою лють на бігу і гарним величезним рухом одкинув свій **топірець**.»*
4. *«По далеких горбах самотіли тихі гуцульські осадки, вишневі од смерекового диму, яким прокурились гострі дошки **оборогів** з запашним сіном, а в долині кучерявий Черемош сердито поблискував сивиною та світив попід скелі недобрим зеленим вогнем».*
5. *«Зимові товсті, сукняні штани, які могли бути чорного, білого або червоного кольору. Йойкнула челядь, кинулась одтягати, а вже людина з лицем червоним, як його **гачі**, тьяла барткою ворога в голову, і похитнувся Іванів тато, як підтята смерека».*
6. *«Засідали за мережаний стіл, тяжкі в своїм овечім убранні, і споживали вкупі свіжу кулешу та **гусянку** гостру, од якої облазив язик».*

Таким чином, такі інноваційні підходить показують гармонію використання діалектних слів у літературній нормі. Такі вправи дозволяють учням замислитися чому художні твори, які написані нелітературною мовою, досягають популярності та визнання.

Одним із влучних та доречних інноваційних вправ для вивчення діалектних одиниць учнями середньої школи є творчої завдання, що містять пошукові елементи. На нашу думку одним із таких завдань може бути проведення анкетування чи інтерв'ю, де б школярі мали змогу проявити себе в ролі кореспондента, а разом з тим отримати цікавий та унікальний матеріал, що містить в собі діалектизми.

Збір матеріалу та опитування місцевих жителів – надзвичайно важка і клопітка праця, якою переважно займаються або студенти або ж науковці, тому для полегшення роботи і більшого заохочення учнів, ми пропонуємо низку питань для інтерв'ю. Слід наголосити, що вибір респондентів дуже важливий при здійсненні такого опитування, оскільки корінні жителі є найбільшим джерелом для записування цих унікальних мовних одиниць. Ці жителі – це переважно старші люди, або ж люди похилого віку. Найкращими кандидатами для вдалого і цікавого виконання завдань можуть підійти бабусі та дідусі школярів, на чому варто наголосити. Якщо ж виникають труднощі з опитуванням своїх рідних, або ж їм немає, школярі можуть провести анкетування своїм сусідів або ж далеких родичів.

Отже, головним завданням юних журналістів є записування та занотовування незрозумілих для них слів та виразів. Не варто записувати всі речення, що говорять місце жителі, адже це займе багато часу і може розгубити їх. В такому разі можна використати диктофон, що полегшить вам роботу.

Учням слід занотовувати не всі нові для них лексеми, адже саме такі вони зможуть збільшувати їхніх словникових запас і навчать виокремлювати серед них діалектизми. Для розуміння тлумачення невідомих слів учні мають змогу користуватися тлумачними словниками і словниками діалектних слів, що є у вільному доступі в Інтернеті. Для сучасного покоління це не склад жодних труднощів.

Для зацікавлення самих учнів у проведенні такого дослідження ми підібрали теми запитань, які б стосувалися різних традиції, обрядів та звичаїв, що є дуже захоплюючим фактором для них.

Для повноти аналізу ми пропонуємо два варіанти опитувань для провадження цього творчого завдання.

Вправа 2

Варіант I

- 1. Яке ваше улюблене свято? Чому саме воно?*
- 2. Як проходить весілля у вашому селі/місті?*
- 3. Чи обов'язковим елементом весілля у вашому селі/місті є вінчання? Якщо так, то як воно проходить? Чи є особливі ритуали перед, під час та після церемонії вінчання?*
- 4. Чи могли б ви розказати про обряд вінчання у вашому регіоні? І чи взагалі цей обряд проводиться у вас?*
- 5. Чи є у вашій місцевості спеціальні слова, або вирази, як називають молодят в день їхнього весілля?*
- 6. Чи дотримуються зараз молодята тенденції святкувати весілля в традиційному одязі чи надають перевагу сучасному стилі?*
- 7. Яким був колись головний убір та прикраси молодять?*
- 8. Чим відрізняється банкет (святкове застілля) від того, яким було воно колись? Якими були головні страви на весіллі?*
- 9. Чи має якусь особливу назву музика на весіллі? Чи є унікальні назви танців, обрядів та звичаїв?*
- 10. Як традиційно закінчується весілля у вашому селі/місті?*
- 11. Чи знаєте ви якісь забобони стосовно весілля та всіх весільний ритуалів? Чи є якісь особливі легенди, байки, приказки?*
- 12. Як проходить обряд хрещення дитини у вашому регіоні?*
- 13. Чи є особливі слова для називання хрещених батьків ?*
- 14. Як переважно обирають ім'я для дитини?*
- 15. Які особливі назви одягу, в який одягають дитину під час хрещення? Чи є додаткові елементи одягу чи аксесуарів?*
- 16. Чи є у вас особливі слова, фрази, дійства , що описують і характеризують привітання новонародженого після хрещення?*

17. Як ви ставитесь до обряду таїнства хрещення? Що він для вас означає?
18. Чи є якісь звичаї, що проводять в перших рік життя дитини?
19. Чи знаєте ви якісь забобони що стосуються новонароджених?
20. Чи зустрічали ви в сусідніх селах чи містах, які є такі самі як і у вашому, але мають інше значення?

Варіант II

1. Яке ваше улюблене свято? Чому саме воно?
2. Що для вас та вашої сім'ї символізує та означає Різдво?
3. Чи мають особливу назву колядки та Різдвяні пісні у вашому селі чи місті? Чи знаєте ви колядки створені у вашому селі, або ж адаптовані під ваш регіон?
4. Як зазвичай ви готуєтесь до Різдвяних свят? Що є невід'ємними елементами приготування до цього свята?
5. Розкажіть детально про приготування святвечорового столу. Які стави ви готуєте, що подаєте?
6. Чи є у вас якісь певні особливості перед тим як сідати до столу 24 грудня (6 січня) на передодні Різдва?
7. Яких релігійних обрядів ви дотримуетесь під час циклу зимових свят?
8. Чи є у вас традиційних одяг, який ви одягаєте на коляду?
9. Чи зберіглася у вас тенденція святкування Маланки (водіння Маланки)? Які особливості відбуваються під час цього дійства?
10. Чи святкує ваша сім'я Водохреща?
11. Чи прикрашали ви раніше свою оселю до Різдва? Які саме це були прикраси?
12. Чи знаєте ви якісь забобони, легенди, байки, що стосуюся Різдва? Чи могли б ви розповісти одну?
13. Як називаються Великодні свята у вашому регіоні?
14. Як ви готуєтесь до святкування цього свята?
15. Яку їжу ви готуєте до Векоднього обіду, а яку складаєте в кошик?
16. Які головні атрибути, без якого не можна уявити Великдень?

17. Опишіть ритуал посвячення паски. Які саме ритуали відбуваються в храмі?

18. Чи знаєте ви пісні приурочені Великодню?

19. Як ви пояснюєте символіку та всю важливість цього свята? Чи є воно для вас особливим?

20. Чи помічаєте ви відмінності від святкування Паски зараз і як це було раніше?

Такі вправи допомагають учням зрозуміти якою багатогою і різноманітною є наша українська мова. Після проведеного аналізу учні можуть обмінюватися своїми діалектними знахідками і спробувати знайти літературні відповідники до них.

Інноваційні підходи сприяють розвитку критичного мислення та аналітичних навичок учнів. Такі підходи дозволяють індивіалізувати навчання, що дозволяє врахувати рівень знань учнів. Інноваційні методики розвивають практичні уміння та навички. Та найголовніше, що за допомогою новітніх методів учні мають змогу краще зрозуміти складний матеріал через більш доступні способи пояснення.

ВИСНОВКИ

Кожна говірка являє собою унікальну цілісну систему, що репрезентує в собі звичаї, традиції, світогляд жителів певного села і найбільшою мірою має відображення у їх мовленні. Тому в мовознавчих дослідженнях варто розглядати говірку та її особливості як окрему мовну систему.

У дипломному дослідженні вперше здійснено системний опис говірки села Заріччя Надвірнянського району Івано-Франківської області на всіх мовних рівнях: фонетичному, лексичному, морфологічному та синтаксичному.

Ми зібрати та зафіксувати найбільш поширені та унікальні фонетичні одиниці та упорядкували їх за системою вокалізму та консонантизму.

Найпоширенішими особливостями вокалізму фонетичної системи є:

- 1) перехід букви **[ε]** звука **[e]** в **[u]** в іменниках, які вказують на множину перелічуваних предметів: *миске, тарілке, грушке, дівке*;
- 2) в селі Заріччя можна спостерегти наявність сильного укання при ненаголошеному **[o]**: *мутузка, рузумничка, пулумисок* і т.д.;
- 3) найбільш поширеною рисою серед голосної фонетичної системи є уживання **ε [e]** на місці **я [a]**, які найчастіше спостерігаються в інфінітиві або ж у дієсловах II відміни в 3 особі множини дійсного способу, наприклад : *кричєти, мішєти, кемити, куплєт, ловлєт, терплєт, ломлєт, сидєт* ;
- 4) буква **[ε]** використовують замість кінцевого **[я]** в іменниках середнього роду II відміни, наприклад: *тилє, вісілє, поросє*;

Щодо фонетичних рис консонантизму села Заріччя, то тут слід виділити такі:

- 1) перехід м'яких передньоязикових проривних приголосних **[ð]**, **[m]** в проривні задньоязикові **[ɾ]**, **[κ]**, наприклад: *тіду, тівкє́, тітисі, кіло, кєжко, кісто*;
- 2) вживання твердого **[m]** в кінці дієслів в 3 особі множини: *знают, можуть, хочут* ;
- 3) на місці давніх сполук **рь, лъ, рь, лъ** спостерігається сполучення **-ір-, -іл-, -єр-, -єл-, -ир-, -ил**, наприклад: *кірниця, кірвавий*;
- 4) вимова групи приголосних **[xv]** як **[ф]**, наприклад: *фіртка, фіст*.

У говірці села Заріччя, власне на фонетичному рівні, ми розглянули типові та унікальні риси для цього діалекту. Систематизували їх та проаналізували з додаванням прикладів з живого мовлення.

Великою і значною частиною нашого дослідження є лексичні одиниці діалектного мовлення села Заріччя Надвірнянського району Івано-Франківської області. Лексичні одиниці ми представили за лексико-семантичними групами. Ми виявили унікальні і найпоширеніші лексеми, що побутують в покутському говорі і мають особливе значення саме в цьому селі, хоч можуть мати рефлексії в сусідніх населених пунктах. зустрічати і в сусідніх поселеннях. Нам вдалося виявити їхні лексико-семантичні риси і подати їхнє тлумачення у порівнянні з літературною мовою.

У висновках ми представляємо групи діалектно-маркованих слів за найбільшою кількістю унікальних одиниць:

- 1) назви рис зовнішності, характеру, поведінки та фізичні якості, наприклад: *пелехатий, збиточний, незграбна, шанталавий, штрямак, гачуга, ниборє, чічіний;*
- 2) найменування процесів, наприклад: *ражєти, вікоштитисі, гемблювати, забабчитися, шпацерувати, прєтати;*
- 3) назви одягу та взуття: *загортка, крисані, тужурка;*
- 4) назви їжі, до прикладу: *тертіник, борунець, крухкє, жинтиці, клюцкі, бєвха;*
- 5) назви побутових/хатніх речей: *куфер, бамбетля, жєртка, абажур, постіль;*
- 6) найменування житлового будинку, наприклад: *галєрія, шіпка, групка, півнці;*
- 7) назви посуду, до прикладу: *полонник, банєк, начинє, бритванка, полумисок, друшлєк;*
- 8) назви знарядь праці: *сапа, гралі, кєльня, раскаль, кливєць;*
- 9) афоризми та фразеологізми, наприклад: *Якє їхало, такє здибало, Що м знав, то м сі довідав, Грати кіна, Лягти аби сало сі завїзвло, Надувєся, як*

сич, Згадала корова, як тилетком була, Не приматкобужуйсі, бо то і так не правда;

10) найменування осіб за родинними стосунками, до прикладу: *вуйко, стрийна, нанашка, первий брат;*

11) назви прикрас та аксесуарів: *пацьорки, кульчики;*

12) локальні назви: *город, апендицит.*

Нами було здійснено класифікацію морфологічних та синтаксичних одиниць, що допомогли нам розкрити краще систему діалектного говору, що є в досліджуваному нами селі.

Морфологічні ознаки цього населеного пункту представлені своїми особливими рисами:

1) наявність флексії *[ов]* в орудному відмінку одними іменників жіночого роду, наприклад: *руков, мамов, Христьов;*

2) збереження давніх форм давального і орудного відмінків однини особового і зворотного займенників *ми, си, ті, кі* при формах мені, собі, тебе, тобі;

3) редуplikовані форми вказівних займенників *то, се – тото, сесе;*

4) збереження давніх форм праслов'янського перфективна дієслів 1 і 2 особи однини і множини минулого часу, наприклад: *ходилам, писалам, носилисмо;*

Синтаксичних особливостей села Заріччя зафіксовано найменше, проте серед них найяскравішими є такі:

1) активно використовується зворотнього форманта *-сі* замість нормативного *-ся*: *вмиваюсі, набуваюсі;*

2) належить зміна розташування сполучників, які переважно стоять на початку слова.

3) зміни порядку слів у реченні за схемою « додток – підмет – присудок »

В нашій магістерській роботі було проведено аналіз вправ для вивчення діалектології в шкільному курсі української мови в середній школі. Також нами

було запропоновано декілька інноваційних підходів для ефективного вивчення особливостей діалектизмів на шкільному рівні.

Серед них представлені такі:

- 1) прослуховування аудіозаписів говорів, де учні можуть фіксувати особливості говірки на всіх її мовних рівнях;
- 2) порівнювання текстів літературної унормованої мови та текстів, які містять діалектно-марковані одиниці.
- 3) створення діалектних діалогів;
- 4) інтерв'ю місцевих мешканців;
- 5) ігрові завдання, де учні можуть проявляти свою креативність та кмітливість;
- 6) використання технології, для кращої візуалізації та наочності;
- 7) проектні дослідження та завдання.

Отже, можна дійти висновку, що ми систематично охарактеризувати говірку села Заріччя на фонетичному, лексичному, морфологічному та граматичному рівнях. Ми дослідили особливості творення діалектних одиниць, та намагалися дослідити їхню етимологію. Зробили тематичний поділ найяскравішої групи діалектизмів, що представлений у цьому населеному пункті. Подали значення всіх говіркових одиниць у відповідності до літературної норми. Наша дослідницька робота допомогла нам збагатити наші знання про історичні, культурні та соціальні чинники, які впливали на формування мовлення села Заріччя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Академічний словник української мови: в 11 томах —, 1970-1980
2. Атлас української мови. К., 1984. Т.1; 1988. Т.2; 2001. Т.3.
3. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. Київ: Вища школа, 1980. — 246 с.с14
4. Бевзенко С.П. Українська діалектологія Київ: Вища школа, 1980. — 246 с
5. Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини / Т. Беценко. — Суми : Собор, 2001. — 71 с.
6. Бибик С. Діалектне слово у словнику і в тексті / С. Бибик // Семантика мови і тексту : зб. ст. VIII Міжнар. конф. — Ів.-Франківськ : Плай, 2003. — С. 46–50.
7. Бігусяк М. В. Гуцульсько-покутське суміжжя у світлі лексичних ізоглос / М. В. Бігусяк // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. — Серія 10. — Вип. 3 (2). — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. — С. 21 – 26.
8. Білоус, О. Мова вітчизняного села. Київ: Наукова думка, 2007.
9. Бондаренко Д. В. Стилiстична функція лексичних діалектизмів в українській художній літературі // Житомир. XV Респ. діалектолог. нарада : тези доп. і повідомл. : до IX Міжнар. з'їзду. 1983. С. 180–181.
- 10.Булаховський В. Історія української мови: Підручник. Київ: Зодіак-ЕКО, 2004.
- 11.Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття. — Львів: Світ, 1990. — 144 с.
- 12.Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. — Київ; Ірпiнь: Перун, 2005. — VIII, 1728 с.
- 13.Вербич С. О. Гуцульські лексичні діалектизми: структура, семантика, етимологія. / С. Вербич // Вісник Прикарпатського нац. у-ту. Філологія. — Івано-Франківськ, 2012. — Вип. XXXII-XXXIII. — С. 3–7.

- 14.Вербич С. О. Етимологічне дослідження гуцульських лексичних діалектизмів / С. О. Вербич // Студії з ономастики та етимології. 2009 / [відп. ред. В. П. Шульгач]. – К. : Довіра, 2009. – С. 213–220.
- 15.Герасим'юк, І. М. Мовні особливості Галицького краю. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001.
- 16.Гримашевич Г. І., Навчальна дисципліна «Українська діалектологія» в контексті підготовки майбутніх філологів. Г.І. Гримашевич. 2018С. 54-59
- 17.Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – 272 с.
- 18.Гриценко П. Ю. Мови чисті джерела / П. Ю. Гриценко // Культура слова. – К., 1983. – Вип. 25. – С. 32–38.
- 19.Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1984. – 228 с
- 20.Гуйванюк Н.В. Емоційно-оцінна лексика у «Словнику буковинських говірок». Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 12–13. Черкаси 2011 – с.303
- 21.Грещук В.В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис. Івано-Франківськ: ПНУ, 2010. 303 с
- 22.Дзендзелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови / Й. О. Дзендзелівський – 2-е вид. – К., 1987. – 300 с.
- 23.Дзендзелівський Й. О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі / Й. О. Дзендзелівський. – К. : Наук. думка, 1969. – 211 с.
- 24.Діалектологічна практика: Методичні рекомендації для студентів філологічного факультету / Укл. Тищенко Т.М. – К.: Знання, 2001. – 19с.
- 25.Діалектологічний бюлетень. Випуск VIII. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН РСР Академія наук України. К. - 1961.
- 26.Домашевський М. Історія Гуцульщини.Т.2. – Чикаго, 1985.- С.212-228.

- 27.Дороз В.Ф. Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах: навч.посібник. К.: ЦУЛ, 2008. 386 с.
- 28.Дудик П. С. Поняття «розмовне мовлення» і «діалектне мовлення» // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів : тези доповідей та повідомлень. Київ, 1972. С. 10–12.
- 29.Єрмоленко С. Я. Народно-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні (на матеріалі сучасної української прози) // Питання мовної культури. 1988. Вип. 2. С. 14–32.
- 30.Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ, 1988. 171 с
- 31.Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології сучасної української мови / Ф. Т. Жилко. – 2-е вид. (перероблене). – К., 1966. – 307 с. + карти.
- 32.Жовтобрюх М. А. Проблеми взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів // Мовознавство. 1973. № 1. С. 3–15
- 33.Жовтобрюх М. А. Уніфікація норм української літературної мови і діалекти // Мовознавство. – 1979. – №5. – С. 3.
- 34.Залеський А. М. Діалектне розмаїття української мови // Культура слова. – Вип. 38. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 4.
- 35.Клим'юк М. Сторінки історії села Заріччя // М. Клим'юк / Красзнавець Прикарпаття. Регіональний науково-методичний альманах. – 2012.- №20 липень-грудень. – с. 18-23.
- 36.Кобилянський Б. В. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття / Б. В. Кобилянський // Український діалектологічний збірник. – К., 1928. – Кн. 1. – С. 1–92.
- 37.Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова. Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови / Б. В. Кобилянський – К. : Радянська школа, 1960. – 275 с.
- 38.Кобилянський Б. В. . Діалект і літературна мова. — К., 1960. — стор. 15
- 39.Кобирина Г., Рябець Л. Інститут української мови НАН України, м. Київ
Українська діалектологія: витоки та перспективи с.93 92-100

- 40.Коваленко Б.М. Фонетичні і граматичні діалектні особливості в ідіостилі М. Коцюбинського. Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 12–13. Черкаси 2011 – с.303
- 41.Козачук Г. О. Взаємодія літературної і діалектної побутової лексики // Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 44–47
- 42.Косило І. В.. Заріччя: історично-краєзнавча довідка // І. В.. Косило/ Краєзнавець Прикарпаття. Регіональний науково-методичний альманах. – 2012.- №20 липень-грудень. – с. 18-23.
- 43.Косило М. Ю.. Заріччя: історично-краєзнавча довідка // М. Ю Косило/Краєзнавець Прикарпаття. Регіональний науково-методичний альманах. – 2012.- №20 липень-грудень. – с. 12-17.
44. Кочерган М. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 464 с
- 45.Курило О. Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки села Хоробричів на Чернігівщині. Київ, 1924, ст. 111
- 46.Кучерина О. В. Методи дослідження символічного значення звуків. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2012.
- 47.Лавер В. І. Дослідження діалектної фразеології в лінгвогеографічному аспекті / В. І. Лавер // Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат : тематичний збірник. – Ужгород : Вид-во Ужгород. ун-ту, 1982. – С. 110–126.
- 48.Лесюк М.П. Взаємодія діалектно-територіального та літературного мовлення. Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект: монографія. К.; Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. С. 79-96..
- 49.Лизанець П. М.Діалектологія як наука сучасного модерного мовознавства / Петро Лизанець // Діалектологічні студії. 3. Збірник пам'яті Ярослави Закревської. – Львів, 2003. – С. 247–256.

- 50.Матвіяс І. Г. Взаємодія діалектної лексики з лексикою української літературної мови / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 37–44.
- 51.Матвіяс І. Г. Взаємодія діалектної лексики з лексикою української літературної мови //Мовознавство.1985. №6. С. 58–67.
- 52.Матвіяс І. Г. Діалектна лексика в академічному «Словнику української мови» / І. Г. Матвіяс // Українська мова. – 2005. – № 4. – С. 63–69.
- 53.Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. – К. : Наук. думка, 1990. – 168 с.
- 54.Матвіяс І.Г. Діалектна основа консонантизму в українській літературній мові. Мовознавство.2005. № 2. С.32.40.
- 55.Матвіяс І.Г. Діалектна основа лексики і фразеології в українській літературній мові. Мовознавство. 2007. № 1. С.38-46
- 56.Могитич І. Гуцульські майстри будівничі. Історія Гуцульщини. Т. IV. Львів, 1999.
- 57.Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2001. 18 с.
58. Назарова Т. В. Деякі питання типології зв'язків літературної мови й діалектів. Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. К.: Наукова думка, 1977. С. 31–49.
- 59.Ніколаєнко І. О. До питання про «олітературення» діалектів / І. О. Ніколаєнко // Лінгвістика : зб. наук. пр. – 2010. – № 3 (21). – Ч. 1. – С. 223–227.
- 60.Паламарчук Л. С. Академічний тлумачний словник української мови / Л. С. Паламарчук // Слово і фразеологізм у словнику. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 4–22.
- 61.Пентелюк М. І.Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах : модульний курс : посібник для студентів / Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2011. – 366 с.

- 62.Потебня А. А. Из записок по теории словесности. Харьков, 1905. VI, 652 с.
- 63.Програма «Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (зі змінами, внесеними у 2015 році) (5–9 класи)» / Уклад. Г. Т. Шелехова, М. І. Пентиліук, В. І. Новосьолова, Т. Д. Гнаткович, Н. Б. Коржова, К. В. Таранік-Ткачук. – К., 2015. – 59 с.
- 64.Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ, 1973. 438 с.
- 65.Ткаченко Т.В. Діалектизми в мові прози Михайла Стельмаха. Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 12–13. Черкаси 2011 – с.303
- 66.Тлумачний словник української мови За ред. д-ра філологічних наук, проф. В. С. Калашника.— 2-ге вид., випр. і доп.— Х.: Прапор, 2005.— 992 с с.238
- 67.Українська мова: Енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. — 2-ге вид., випр. і доп. — К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. — 824 с..
- 68.Черевченко В.В. Діалектні риси в дитячих фольклорних текстах. (на матеріалі української народної казки). Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 12–13. Черкаси 2011 – с.303
- 69.Чорноморець Г. М. Назви посуду, кухонного начиння у говорах Миколаївщини // Проблеми української діалектології на сучасному етапі: Тези. – Житомир, 1990. – С.202–203.
- 70.Шеремета Н. П. Українська діалектологія: Практичні заняття: Навчальний посібник. – Кам'янецьПодільський : Кам'янець – Подільський державний університет, інформаційно–видавничий відділ, 2005. – 124 с. 15.

- 71.Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра / Г. Ф. Шило. – Львів : Вид-во Львів. пед. інституту, 1957. – 186 с.
- 72.Шульгач В. П. Лексичні архаїзми гуцульського діалекту (етимологічні нотатки) / В. П. Шульгач // Вісник Прикарпатського нац. ун-ту. Філологія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. XXV–XXVI. – С. 45–48.
- 73.Ющук І. М. Українська мова : підручник Київ, 2003. 639 с
74. Яким М. Б. Українська діалектологія: навчально-методичний посібник. – Дрогобич : Коло, 2003. – 48 с
- 75.Яким М. Б. Українська діалектологія: навчально-методичний посібник. – Дрогобич : Коло, 2003.